

Mevlânâ'nın Mesnevî'si ve Şerhleri

Şener DEMİREL*

BU YAZIDA Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin dünyaca ünlü eseri *Mesnevî*'nin Türkçe şerhleri üzerine bir literatür çalışması yapılacaktır. Bu çerçevede önce mesnevî kelimesinin terim anlamı ve Mevlânâ'nın *Mesnevî*'si hakkındaki kısa genel bilgiler verilecektir. Bu bilgilerden sonra Mesnevî'nin başta Türkçe olmak üzere birçok dildeki tercüme ve şerhleri çok kısa bilgilerle tanıtılacak; en sonda da sadece Türkçe şerhlerin şârihleri ve şerhlerinin tanıtımı yapılacaktır. Türkçe şerhlerle ilgili literatür bilgileri verilirken de şârih ve şerhin adı, şârih ve eserleri hakkındaki bilgilerden sonra şerhlerde dikkat çeken hususlar hakkında bilgiler verilecektir.

1. Mesnevî Terimi ve Mevlânâ'nın *Mesnevî*'si Hakkında Genel Bilgiler

Mesnevî, Arapça *s-n-y* kökünden türemiştir. Mesnevî, bu dilde kendi arasında kafiyeli mısralardan oluşmuş nazım şekli anlamında kullanılmıştır Mesnevî, bir terim olarak ilk defa İran edebiyatında kullanılmış olmakla birlikte, bu nazım şeklinin ilk örnekleri Arap edebiyatında görülmektedir.¹

Tahirü'l-Mevlevî, bu nazım şeklinin Acemlere Türklerden geçmiş olabileceğini, buna sebep olarak da eski Türklerin saz eşliğinde okudukları ve adına "koşuk" dedikleri manzumenin şekil itibarıyla mesnevîye benzediğini ifade etmiştir.²

Bir başka tanımda da "ediplerin terimlerinde mesnevî, iki birlik gösteren, kafiye yönünden başka başka olan şiirlere denir"³ denilerek daha çok mesnevînin şekille ilgili özelliğine atıfta bulunulmuştur.

* Doç. Dr., Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü, Elazığ.

1 İsmail Ünver, "Mesnevî", *Türk Dili*, Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divân Şiiri), Temmuz Ağustos-Eylül 1986, sy.415-416-417, s. 430.

2 Tahirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lüğati*, Kemal Edip Kürkçüoğlu (haz.), İstanbul, 1973, s. 99.

3 Bediüzzaman Fırûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, çev. F. Nafiz Uzluk, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yay., 2004, s. 380.

Çoğulu mesneviyyât olan mesnevînin, klasik İran-Türk şiirinde şu üç ayrı mefhumu ifade ettiği görülür:

1. Her beytin mısraları kendi aralarında kafiyeli şiir formu (aa bb cc). İran ve Türk şairleri, mesnevî formunu aruz'un küçük vezinlerinde kullanmışlardır.
2. Klasik İran-Türk şiirinde manzum hikâye ve roman türü, *Leylâ ve Mecnûn* gibi.
3. Husûsî ve mutlak mânada Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin şaheserine verilen isimdir.⁴

Şekil özellikleri itibariyle mesnevî, hiçbir şekilde beyit sınırlamasına tâbi olmadığı için, çoğunlukla aruzun kısa kalıplarıyla yazılmıştır.

Klasik mesnevî geleneğinde plânın giriş, gelişme ve sonuç olmak üzere üç bölümden meydana geldiği görülür; ancak bu plâna uymayan mesnevîler de bulunmaktadır.⁵ Mesnevî'nin üç bölümünden ilki olan giriş bölümü kendi içinde belli bölümlere ayrılmış, şairlerin çoğu bu bölüm/başlıklara uymayı bir görev addetmişlerdir. Giriş bölümü sırasıyla şu bölümlerden meydana gelir: (1) Besmele; (2) Tevhid; (3) Münâcât; (4) Na't; (5) Mi'râc; (6) Mucizât, (7) Medh-i Çehâr-yâr; (8) Padişah için övgü; (9) Devlet büyüğüne övgü; (10) Sebeb-i te'lif.⁶

Yukarıda da belirtildiği gibi şairlerin büyük bir çoğunluğu söz konusu sıralamaya uymaya çalışmış; ancak Mevlânâ klâsik mesnevî geleneği dışına çıkarak eserine doğrudan bir giriş yapmıştır.

İslâmî edebiyatlarda şairlerin, uzun aşk hikâyelerini ve destanımsı konuları işlerken kullandıkları mesnevî tarzı, Mevlânâ'nın dönemine gelindiğinde (XIII. yüzyıl) bir hayli mesafe kaydetmiş; dinî-tasavvufî eserlerin hemen tamamı bu nazım türünde kaleme alınmıştır. Mevlânâ'nın da etkilendiği, Senâî'nin (ö. 1180) *Hadîkatü'l-Hakîka*'sı, Attâr'ın (ö. 1193-1234 arası) *Musibet-nâme* ve *Mantuku't-Tayr*'ı gibi eserler tasavvufî mesnevî geleneğinin ilk ve en güzel örneklerinden sayılmıştır.

Bu yazının konusunu teşkil eden Mevlânâ'nın eserinin adı, Mevlânâ'nın da birçok yerinde belirttiği gibi *Mesnevî*'dir. Eserin adı VI. cildin ikinci beytinde Hüsâmeddîn Çelebi'ye ithafen *Hüsâmî-nâme* olarak zikredilse de hemen bir sonraki beyitte "Mesnevî'nin son cildi (...)" ibaresinden anlaşıldığı üzere eserin adında bir tereddüt yoktur. Kaldı ki, Mevlânâ, Mesnevî'sinin birinci cildinin henüz başında "Bu kitap Mesnevî kitabıdır (...)" diyerek eserinin adını açık bir şekilde koymuştur.

4 Yılmaz Öztuna, "Mesnevî", *Türk Ansiklopedisi*, Ankara: MEB Yay., 1983, c. XXIV, s. 46.

5 İsmail Ünver, a.g.m., s. 432.

6 İsmail Ünver, a.g.m., s. 433-434.

Mesnevî özü itibariyle didaktik/egitici bir eserdir. Mevlânâ'nın seyr ü sülûkta bulunanlar için irşat kitabı olarak tanıttığı *Mesnevî*, bir metnin insan ve toplumu nasıl dönüştürebileceğine örnek teşkil eder.⁷

Hüsâmeddîn Çelebi'nin ısrarı sonucunda *Mesnevî*'nin ilk 18 beyti Mevlânâ, geri kalan kısım da Hüsâmeddîn Çelebi tarafından kaleme alınmıştır. Mevlânâ'nın ölümünden 45 yıl sonra onun ve ailesinin menkabelerini yazmaya başlayan Ahmed Eflâkî (ö. 1360), Mesnevî'nin yazılmaya başlanmasını dergâhın Mesnevî-hânı Sirâceddîn'in dilinden şöyle anlatır:

Hüsâmeddîn Çelebi, bir gece Mevlânâ'ya gelerek onunla baş başa kaldığı sırada baş koyup dedi ki "Gazel Dîvânı çoğaldı, bunların sırlarının nurları deniz ve karaların, doğu ve batının her tarafını kapladı. Allah'a hamdolsun bütün söz söyleyenler, bu sözlerin yüceliği karşısında şaşakaldılar. Eğer Senâî'nin *Îlâhî-nâme* (*Hadîka*) tarzında ve *Mantku't-Tayr*'in vezninde bir kitap yazılsa bu, bütün insanlar arasında bir hatıra olarak kalır; âşıkların ve dertlilerin can yoldaşı olur. Bu son derece büyük bir merhamet ve inâyet olacaktır. Bu kulunuz da ister ki değerli dostların yüzlerini sizin kutlu yüzünüze çevirip başka bir şey ile meşgul olmasınlar. Artık bundan sonrası Hudâvendigâr (Mevlânâ)'ın lutuf ve inâyetine kalmıştır. Bunun üzerine Mevlânâ, hemen mübarek sarığının içinden küllî ve cüz'î bütün sırları açıklayan bir cüz çıkartıp, Çelebi Hüsâmeddîn'in eline verdi. Bunda Mesnevî'nin başında:

Bi'snev in ney çün şikâyet mî-kuned / Ez-cüdâyihâ hikâyet mî-kuned

beytiyle başlayan ve sonunda

Der-nebâyed hâl-i puhte hiç hâm / Pes suhan kûtâh bâyed ve's-selâm

bulunan osekiz beyit yazılı idi. Mevlânâ da Çelebi Hüsâmeddîn'e cevapla, böyle bir eser yazmasının Allah'ın gayb âleminden kendisine ilham olduğunu belirtir ve böylece Mesnevî'nin söylenmesi ve Çelebi vasıtası ve ricasıyla yazılmasına başlanılmış olur.⁸

Mesnevî'nin birinci cildi 1258-1261 arasındaki bir tarihte yazmaya başlanıp 1263 veya 1264 yılında tamamlandığı söylenebilir. Diğer ciltler ise ara verilmeden telif edilmiştir. Eserin yazımının sekiz-on yıl sürdüğü düşünülmektedir.⁹

Hüsâmeddîn Çelebi, yazdığı müsveddeleri münasip bir zamanda Mevlânâ'ya okuyor, gereken düzeltmeler bizzat Mevlânâ tarafından yapıldıktan sonra asıl nüshaya yazıyordu.¹⁰ İşte bu şekilde VI cilt halinde meydana getirilen *Mesnevî*'nin beyit sayısı çeşitli yazmalara göre değişiklik göstermekte, 25585 ile 26660 arasında değişmektedir. Hindistan bölgesindeki yazmalarda 30 bin bey-

7 Semih Ceyhan, "Mesnevî", *DİA*, c. XXIX, s. 326.

8 Ahmed Eflâkî, *Menakıbu'l-Ârifin*, çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul, 1980.

9 Semih Ceyhan, "Mesnevî", s. 327.

10 Mehmet Önder, *Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1986, s. 93.

te kadar çıkan Mesnevî'nin beyit sayısı en güvenilir neşir olarak değerlendirilen Nicholson'un hazırladığı metinde ise 25632'dir.¹¹ Şu ana kadar tespit edilebilen en eski nüsha özelliğine sahip (677/1278) tarihli, Mevlânâ Müzesi teşhir salonunda sergilenen Mesnevî ise 25668 beyit olup Nicholson metnini hazırlarken kısmen, Abdülkâki Gölpınarlı ve Veled Çelebi İzbudak da tercümelerinde bu nüshadan faydalanmışlardır.

Mevlânâ Mesnevî'nin lafız, vezin, şiir ve hikâyeden (sûret) ibaret bulunmadığını, asıl amacın mânânın muhataba ulaştırılması olduğunu söyleyerek (O mânâdır fâulün fâilât değil, c. VI, beyit 160) sûrete takılıp kalınmaması için uyarılarda bulunmuş, sûrete takılanların mânâdan nasip alamayacağını, mânâdan nasip alanların ise bunu sûret vasıtasıyla gerçekleştirdiğini belirtmiştir.¹²

Mesnevî'nin konusu, genel anlamda insanın eğitimi üzerine kurulmuştur. Bu eğitimdeki temel amaç, öncelikle insanın kendinin farkında olması ve daha sonra da bu farkındalık sayesinde merkezden en uç noktaya kadar bütün hakikatleri idrak etmesidir. Mesnevî'nin konusuyla ilgili bir başka bakış açısı da şudur: "Mesnevî'nin konusu din ve dinin üç temel dayanağı olan amel (şeriat), hâl (tarikât) ve hakikattir. Hakikati elde etmek amel ve hâl gerektirdiği gibi, amel ve hâl de anlamını hakikatten alır."¹³

2. Mesnevî'nin Tercüme ve Şerhleri

Hem İslâm, hem de Batı dünyasında üzerinde çokça durulan eserlerin başında hiç kuşkusuz Mesnevî gelmektedir. Bu cümleden olmak üzere Mesnevî'nin başta Türkçe olmak üzere çeşitli dillerde tercüme ve şerhleri yapılmış, günümüzde de bu konudaki çalışmalar devam etmektedir. Çalışmamızın bu kısmında önce Mesnevî'nin Türkçe tercüme ve şerhleri, sonra da diğer dillerdeki tercüme ve şerhler hakkında kısa bilgiler verilecektir.

2.1. Türkçe Tercüme ve Şerhleri

1. Gülşehrî (ö. 1335), *Felek-nâme* ve *Mantku't-Tayr* adlı eserlerinde çok sayıda düzeyde olmakla beraber Mesnevî'deki Tutî ve Hoca, Nahivci ve Gemici, Arslan ve Tavşan, Uyrken Boğazına Yılan Giren Adam ile Onu Gören Atlı ve Tavuk ile Kaz Yavruları adlı beş hikâyeyi tercüme ve kısmen şerh etmiştir.

11 Fûrûzanfer, R. A. Nicholson'dan aktararak verdiği sayılarla (çeviri hatası da olabilir), toplam sayı arasında çelişki bulunmaktadır: Birinci defter 4003; İkinci defter 3810; Üçüncü defter 3810; Dördüncü defter 3810; Beşinci defter 3810; Altıncı defter 3810 beyit. Böylece bütün beyitlerin mecmu'u 25632 ediyor. Halbuki yukarıdaki sayıların toplamı 23053 etmektedir (R. A. Nicholson'dan nkl. Fûrûzanfer, *a.g.e.*, s. 396).

12 Semih Ceyhan, "Mesnevî", s. 327.

13 Aynı yerde.

2. İbrahim Tennurî (ö. 1482), *Gülzâr-ı Ma'nevî* adlı eserinde Ney ve Çeng bölümlerinde Mesnevî'nin ilk 18 beytini yeniden uyarlayarak tercüme etmiştir.¹⁴
3. Şeyh Nazmî-i Halvetî (1701), *Mesnevî-i Sırr-ı Manevî*: Bu eser, Mesnevî'nin birinci cildinin manzum tercümesidir.
4. Mevlevî İbrahim Bey, birçok Mesnevî hikâyesini manzum olarak Türkçe'ye çevirmiştir. Eser basılmamıştır.¹⁵
5. Nahifi Süleymân (1738), *Manzum Mesnevî Tercümesi*: Manzum ve en iyi tercümelerden biridir. 1268/1851-1852 yılında ta'lik yazı ile Mısır'da Bulak Matbaasında basılmıştır. 1967'de Sönmez Şirketi, İstanbul'da, Âmil Çelebioğlu'na günümüz Türkçesiyle ofset tıpkı basımını yaptırmıştır.¹⁶
6. Abdullah Salâhî Efendi (ö. 1782), *Mesnevî Tercümesi*: Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri* adlı eserinde bu tercüme hakkında bilgi vermişse de, eser hakkında bir bilgi ve nerede olduğu bilinmemektedir.¹⁷
7. Şâkir Mehmed (ö. 1836), *Mesnevî Tercümesi*: Şârih, Mesnevî'yi nazmen Türkçeye tercüme etmiş; ancak bu tercüme 7. cildi de Mevlânâ'nın eseri sanarak ilave etmiştir. Gölpınarlı bu tercüme başarılı bulmuştur.¹⁸
8. Tokat Mevlevî Şeyhi Hâfız Mehmed Emin (ö. XIX. yüzyıl), *Revâiyihü'l-Mesnevîyât*: Mehmed Emin yanlışlıkla 7. cildi de tercüme edip III. Selim devri vezirlerinden Gazi Yusuf Paşa (ö. 1816)'ya ithaf etmiştir.¹⁹
9. Abdulvahhab Azam (ö. XIX. yüzyıl), Mesnevî'den 1946 beyti tercüme etmiştir.²⁰
10. Hasan Nazif Dede (ö. 1860) *Mesnevî'den Seçme Tercümeler*.²¹
11. Süleymân Şemsî Dede (ö. 1886), *Tuhfe-i Mesnevî*.²²
12. Yenişehirli Avni (ö. 1892), *Mesnevî Tercümesi*: Yenişehirli Avni'nin Mesnevî'yi 4. cildinin sonuna kadar manzum olarak şerh ettiğine dair bilgiler vardır.²³

14 Semih Ceyhan, "Mesnevî", s. 328.

15 Abdullah Öztemiz Hacıtahiroğlu, *Mesnevî-Mevlânâ, Kendi Vezni İle Manzum Tercüme*, İstanbul: Ötüken Yay., 1972, s. 6; Semih Ceyhan, a.g.m., s. 328.

16 Hacıtahiroğlu, *Mesnevî-Mevlânâ*, s. 8; Semih Ceyhan, a.g.m., s. 328.

17 Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul, 1983, s. 146.

18 Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s. 146.

19 Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s. 146; Âmil Çelebioğlu, "Muhtelif Şerhlere Göre Mesnevî'nin İlk Beytiyle İlgili Düşünceler", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul: MEB Yay., 1998, s. 545.

20 İsa Çelik, "Klasiklerimiz: XIII. Mesnevî-i Ma'nevî", *Tasavvuf*, Mevlânâ Özel Sayısı, Ocak-Haziran 2005, c. XIV, s. 674.

21 Aynı yerde.

22 Aynı yerde.

23 Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s. 146.

13. İbnü's-Seyyid Gâlib (ö. XIX. yüzyıl), *Mesnevî-i Şerîf Tercümesi*: Bu eser kısmen manzum olarak tercümedir. Eser, İstanbul (Asır Matbaası, 1315)'da basılmıştır.
14. Küçükçü Süleymân Hayri Bey (ö. 1891), *Mesnevî-i Şerîf Tercümesi*: Manzum Mesnevî tercümesi olan bu eser Mesnevî'nin birinci cildinin eksik ve başarısız tercümesidir.²⁴
15. Feyzullah Sacid Ülkü (ö. 1945), *Mesnevî*: Eser birinci cildin 4118 beyit olarak hece vezninin 6+5 kalıbıyla tercümesinden meydana gelmektedir. Yayımlanmıştır.²⁵
16. Veled Çelebi İzbudak (d. 1869-ö. 1942), *Mesnevî*: Mesnevî'nin tamamının mensur tercümesidir.²⁶
17. Abdülbaki Gölpınarlı (ö. 1982), *Mesnevî*: Gölpınarlı, Mesnevî'yi 6 cilt olarak tercüme etmiş ve yayımlamıştır.²⁷
18. Mehmed Faruk Gürtunca, *Aşl, Türkçe Çeviri ve Açıklamalarıyla Mesnevî*. Bu eser sadece birinci cilde ait baştan 213 beytin hece vezninin 7+7 kalıbıyla tercümesini içermektedir (İstanbul: Ülkü Yayınevi, 1963).²⁸
19. Abdullah Öztemiz Hacitahiroğlu (d. 1929) *Manzum Mesnevî Tercümesi*: Başarılı manzum tercümelere biridir. Yayımlanmıştır.²⁹
20. Âmil Çelebioğlu (ö. 2 Temmuz 1990), *Mesnevî'nin İlk Onsekiz Beytinin Manzum Tercümesi*: Yayımlanmıştır.³⁰
21. Şefik Can (d. 1909/ö. 2005), *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*: 3 cilt olarak hazırlanan bu eserde, diğer tercümelere farklı olarak Mesnevî'deki hikâyeler konularına göre yeniden gözden geçirilmiş ve her bir hikâye bir bütün hâlinde verilmiştir.³¹
22. Adnan Karaismailoğlu, *Mevlânâ ve Mesnevî*: 2 cilt hâlinde hazırlanmış mensur tercümedir. Yayımlanmıştır.³²
23. Feyzi Halıcı, *Mesnevî (İlk 1001 Beyit)*: Eser adından anlaşılacağı gibi Mesnevî'nin birinci cildinden 1001 beytin tercümesi ihtiva etmektedir. Yayımlanmıştır.³³

24 Hacitahiroğlu, *Mesnevî-Mevlânâ*, s. 8.

25 Feyzullah Sacid Ülkü; *Mesnevî*, c. I, İstanbul: Türkiye Basımevi, 1945.

26 Veled Çelebi İzbudak, *Mesnevî Tercümesi*, c. I-VI, İstanbul: Maarif Vekaleti Yay., 1942.

27 Abdülbaki Gölpınarlı, *Mesnevî*, İstanbul: MEB Yay., 1988.

28 Hacitahiroğlu, *Mesnevî-Mevlânâ*, s. 9.

29 Hacitahiroğlu, *Mesnevî-Mevlânâ*.

30 Âmil Çelebioğlu; "Mesnevî'nin İlk Onsekiz Beytinin Manzum Tercümesi", *Türk Edebiyatı*, 1990, sy. 195, s. 7.

31 Şefik Can, *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*, İstanbul: Ötügen Yay., 1997.

32 Adnan Karaismailoğlu, *Mevlânâ ve Mesnevî*, c. I-II, Ankara: Akçağ Yay., 2001.

33 Feyzi Halıcı, *Mesnevî*, Konya: Arı Basımevi, 1986.

24. A.Yağmur Tunalı, *Mesnevî, I-II*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1992.
25. Kemâlî Mehmed Çelebi, *Şerh-i Mesnevî-i Şerîf*. Eserin adında her ne kadar şerh ifadesi geçiyorsa da, eser, Mesnevî'nin kısmen tercümesidir. Eserin istinsah tarihi belli değildir.
26. Yukarıdaki tercümelerin yanı sıra İstanbul Millet Kütüphanesi No. 1190'da kayıtlı ve yazarı bilinmeyen bir Mesnevî tercümesi daha bulunmaktadır.

2.2. Türkçe Şerhler

Mesnevî'nin bugün için elimizde tercümelerinden çok şerhleri bulunmaktadır. Bu şerhlerden bir kısmı tam, bir kısmı da sadece birinci cildi ihtiva etmektedir. Ayrıca çeşitli nedenlerle eksik kalmış şerhlerin yanında özellikle sadece ilk 18 beyitle ilgili müstakil şerhler de bulunmaktadır. Ayrıca değişik amaçlarla meydana getirilmiş seçki şeklindeki şerhlerin varlığına da şahit olmaktadır.

Mesnevî'nin tespit edilebilen değişik niteliklerdeki şerhleri içinde mensur olanları çoğunluktadır. Az sayıda manzum şerh de bulunmaktadır. Aşağıda Doğu ve Batı dillerinde yapılmış *Mesnevî* şerhleri kronolojik sıra gözetilerek verilmiştir. Ardından, yazımızın asıl konusu olan, Türkçe şerhlere ilişkin ayrıntılı bilgiler verilmiştir.

2.3. Arapça Tercüme ve Şerhler

1. Beşiktaş Mevlevî Şeyhi Trabluslu Çengi Yûsuf Dede (ö. 1669), *el-Minhacü'l-Kavi fi Şerhi'l-Mesnevî*. Eser H. 1289 yılında Mısır'da, Vehbiyye Matbaasında basılmıştır.³⁴
2. Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli No.1590/9'da kayıtlı Arapça bir risalede Mesnevî'den seçilmiş birkaç beytin tercüme ve şerhi bulunmaktadır.
3. Muhammed Abdüsselâm Keffâfi, *Mesnevî Celâle ed-dîn er-Rûmî (Şerh u Mesnevî)*. Bu eserde Mesnevî'nin ilk iki cildinin tercüme ve şerhidir

2.4. Farsça Tercüme ve Şerhler

1. Ahmed-i Rûmî, *Dekâ'iku'l-Hakâik ve Rekâ'iku'l-Tarâ'ik*. Eser 80 fasla ayrılmış olup her fasıl bir ayet veya hadisle başlamaktadır. 1354'te Tahran'da basılmıştır.³⁵

34 Hacitahiroğlu, *Mesnevî-Mevlânâ*, s. 10; Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s. 144. Bu eser hakkında es-Seyyîd el-Hâc Muhammed Şükrî İbn Ahmed 'Atâ Müntehebât-ı Mesnevî (İstanbul, H. 1328) adlı eserinde şu bilgileri vermektedir "(...) Mezkûr Şâm 'ulemâ-ı kirâmından eş-şeyh Yûsuf İbn Ahmedü'l-Mevlevî hazretlerinin el-Minhacü'l-Kavi, 'Alâ Kitâbu Mesnevî ismiyle müsemmâ olup 'Arabîyyü'l-'ibâre ve şâyân-ı nazar u mütâladır" (s. 4).

35 Bastırılmıştır. Semih Ceyhan, a.g.m., s. 332.

2. Kemâleddîn-i Harezmi (ö. 1436), *Cevâhirü'l-Esrâr ve Zevâhirü'l-Envâr*. Mesnevî'nin manzum şerhidir. Hindistan'da bastırılmıştır.³⁶
3. Şâhidî (ö. XV. yüzyıl), *Gülşen-i Tevhîd*: Mesnevî'nin her bir cildinden seçilen 100'er beyte 5'er beyitten oluşan şerhin yapılmasıyla oluşmuştur.³⁷
4. Abdal Ali, *Mesnevî Şerhi*: Hindistan'da bastırılmıştır.³⁸
5. Hakîm Mollâ Hâdî-i Sebzvârî (XIX. yüzyıl), *Şerh-i Mesnevî*: Hindistan'da bastırılmıştır.³⁹
6. Velî Muhammed Ekberâbâdî, *Mahzenü'l-Esrâr*:⁴⁰
7. Mollâ Hüseyin Vâiz-i Kaşifi, *Lübb-i-Lübâb-ı Mesnevî*:⁴¹
8. Velî Mûsâ Nesrî, *Mesnevî Şerhi*: 6 ciltlik tam bir şerhtir.⁴²
9. Hüseyin el-Belhî, *Şerh-i Mesnevî*. İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi No. 600'da kayıtlıdır.⁴³
10. Muhammed Ali (ö. 1801), *Bahru'l-Ulûm*: Altı ciltlik tam bir Mesnevî şerhidir. H. 1293'te Lokhnov'da taş baskı olarak basılmıştır.⁴⁴
11. Bedîü'z-zaman Fürûzanfer (d. 1897-ö. 1970), *Şerh-i Mesnevî-i Şerîf*. Eser, Mesnevî'nin ilk cildinin 3012 beytini ihtiva etmektedir. 1349'da Tahran'da bastırılmıştır.⁴⁵
12. Telemmüz Hüseyin, *Mir'âtü'l-Mesnevî*. Eser, 1924'te bastırılmıştır.⁴⁶
13. Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, No.1560'da kayıtlı ve yazarı bilinmeyen *Şerhü'l-Mesnevî* adlı bir eser.
14. Mollâ Câmî, *Şerh-i Dü Beyt ez-Mesnevî*. Mesnevî'nin ilk iki beytinin bir cilt olarak şerhini ihtiva eder. Bu şerh 1934'te İran Tahran'da 463 sayfa olarak basılmıştır.
15. Süleymaniye Kütüphanesi, H. Hüsnü Paşa No.1450/2'de kayıtlı ve müellifi ve müstensihî bilinmeyen bir kitabın 1a-9a varakları arasında Mesnevî'nin ilk beytinin Farsça manzum şerhi yer almaktadır.

36 Hacitahiroğlu, *Mesnevî-Mevlânâ*, s. 9; Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s. 141; Semih Ceyhan, a.g.m., s. 332.

37 Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s. 137. Eser, Şahidî İbrahim b. Hudaî, *Gülşen-i Tevhîd*, İstanbul: Mekteb-i Tıbbiyye Matbası, 1298; *Gülşen-i Tevhîd*, Hüseyin Husrevân Ruzâ Eşref-zâde (tashih), Meşhed, 1372. Yayımlanan eseri Midhat Bahari Beytur Türkçeye tercüme etmiştir. Şahidî İbrahim Gülşen-i Tevhîd, h. 8. yüzyıl, çev. Midhat Bahari Beytur, İstanbul, 1967.

38 Hacitahiroğlu, *Mesnevî-Mevlânâ*, s. 10.

39 Aynı yerde.

40 Aynı yerde.

41 Aynı yerde; Semih Ceyhan, a.g.m., s. 332.

42 Hacitahiroğlu, *Mesnevî-Mevlânâ*, s. 10.

43 Aynı yerde.

44 Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s. 141.

45 Semih Ceyhan, a.g.m., s. 333.

46 Hacitahiroğlu, *Mesnevî-Mevlânâ*, s. 10.

16. Kerîm Zamânî, *Şerh-i Câmî-i Mesnevî-i Ma'nevî*: Mesnevî'nin ilk dört cildini ihtiva eder. 1372-1374/1993-1995'te Tahran'da bastırılmıştır.⁴⁷
17. Kerîm-i Zemânî, *Mînâger-i İşk*, Tahran 1381, hş. 2002. Eser konularına göre Mesnevî'nin şerhini içermektedir.
18. Muhammed Burhanî, *Der Mekteb-i Mevlânâ*, Tahran 1380, hş.2001. Eser Mesnevî'nin şerhini içermektedir.
19. Şeyh Muhammed Tâkî-i Ca'ferî, *Tefsîr-i Nakd u Tahlîl-i Mesnevî*. Oldukça kapsamlı bir şerhtir ve 1349-1354/1970-1975'te Tahran'da bastırılmıştır.⁴⁸
20. Musâ Nasrî, *Nesr u Şerh-i Mesnevî*: 1970'te Tahran'da bastırılmıştır.⁴⁹
21. Seyyid Ca'fer Şehidî, *Şerh-i Mesnevî*. Eser 1373/1994'te Tahran'da bastırılmıştır.⁵⁰

2.5. Urduca Tercüme ve Şerhler

1. Muhammed Mirzâ, *Mesnevî Şerhi*: 1863 yılında Bombay'da basılmıştır.⁵¹
2. İmdâdullah, *Mesnevî Şerhi*.⁵²
3. Maulavi Hidâyet Ali, *Kashf al-Ulûm Sharh Masnavî-i Mevlânâ-i Rûm*. Eser 1312 yılında Delhi'de bastırılmıştır.
4. Ghulam Haider Gopamui, *Shrajjrah-i Ma'rifet* (Mesnevî'den seçmeler halinde).
5. Muhammed Yûsuf Ali Şah Çiştî Nizamî Gülşenâbâdî, *Pîrâhen-i Yûsufî*: Eser 1889'da Leknev'de bastırılmıştır.⁵³
6. Muhammed Nâzir Arşî, *Miftâhu'l-Ulûm*. Pakistanlı tıp doktorunun yaptığı bu şerh 17 cilttir ve 1925'te Lahor'da, 1977'de Karaçi'de yayımlanmıştır.⁵⁴
7. Kadı Sejjad Hüseyin, *Mesnevî-yi Ma'nevî*:⁵⁵
8. Simâd Akbarâbâdî, *İlhâm-ı Manzûm*.⁵⁶
9. Abdu'l-mecîd Han Pilibitî, *Bostân-ı Ma'rifet*: 1927'de Leknev'de bastırılmıştır.⁵⁷

47 Semih Ceyhan, a.g.m., 333.

48 Aynı yerde.

49 Aynı yerde.

50 Aynı yerde.

51 Hacitahiroğlu, *Mesnevî-Mevlânâ*, s. 10.

52 Aynı yerde.

53 Semih Ceyhan, a.g.m., s. 333.

54 Aynı yerde.

55 Hacitahiroğlu, *Mesnevî-Mevlânâ*, s. 10)

56 Aynı yerde.

57 Semih Ceyhan, a.g.m., s. 333.

10. Mevlevî Fîrûze'd-dîn, *İlhâm-ı Manzûm*: Mesnevî'nin tam tercümesi olan bu eser Lahor'da 1848/1929'da bastırılmıştır.⁵⁸
11. Feyz Ahmed Üveysî, *Sedâ-yı Nâvî*: II. cilt şerhtir ve 1976-1979'da Lahor'da yayımlanmıştır.⁵⁹

2.6. Hintçe Tercüme ve Şerhler

1. Vinoda Candra Pandeya, *Jalaluddina Rumi kṛta Masnavi*, Siddhartha, New Delhi, 1996.

2.7. İngilizce Tercüme ve Şerhler

1. Sir William Redhouse (ö. 1892), *The Mesnevî of Mevlânâ Jelalud-din Muhammed er-Rûmî*: Bu çalışma akademik çevrelerce pek başarılı bir deneme olarak görülmemektedir. Mesnevî'nin birinci cildine ait bu şiirsel tercüme kendisinden oldukça sonra yapılan Nicholson çalışmasıyla karşılaştırıldığında birçok yanlışlığı da bünyesinde barındırmaktadır; ancak eserin Mesnevî ile ilgili Batı'daki ilk çalışma olması ve şiire karşı bir ilgi meydana getirmesi açısından önemi bulunmaktadır. Bu eser, 1881'de Londra'da basılmıştır.⁶⁰
2. Edward Henry Whinfield, *Masnavi-i Ma'navi: The Spiritual Couplets of Mauliana Jalalud-din Muhammad-i Rûmî*: Whinfield, 1898'de Mesnevî'nin 6 cildinden seçme olarak toplam yaklaşık 3.500 beyiti tercüme etmiştir. Eserin girişinde yazar beş başlık altında yapmış olduğu çalışmanın hususiyetleri ve konumu hakkında genel bilgiler vermiştir. İlk başlıkta Mevlânâ'nın *Mesnevî*'nin birinci cildine yazmış olduğu önsöz özetlenmiş, "Sufizm" adlı ikinci başlıkta ise tasavvufun İslâm tarihindeki yeri ve önemi hakkında genel bir değerlendirme yapılmıştır. Üçüncü başlıkta Mesnevî'nin özellikleri ve muhtevası hakkında genel bilgiler verilmiştir. Dördüncü başlıkta Mevlânâ'nın hayatı kısaca özetlenmiş ve son kısımda da yapılan tercüme hakkında bilgilendirmelerde bulunularak giriş bölümü sona erdirilmiştir.⁶¹
3. S. E. Wilson, *The Masnavî*: Eser, Mesnevî'nin ikinci cildinin nesir olarak İngilizceye çevirisidir ve 1910'da, iki cilt olarak Londra'da basılmıştır.⁶²

58 Aynı yerde.

59 Aynı yerde.

60 Hacıtahiroğlu, *Mesnevî-Mevlânâ*, s. 10; Safi Arpaguş, "Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin Eserleri Üzerine Yapılan İngilizce Çalışmalar", *Tasavvuf*, 2005, sy. 14, s. 781.

61 Hacıtahiroğlu, *Mesnevî-Mevlânâ*, s. 10; Safi Arpaguş, a.g.m., s. 781.

62 Hacıtahiroğlu, *Mesnevî-Mevlânâ*, s. 10.

4. Reynold Alleyne Nicholson, *The Mathnawî of Jalâlu'ddin Rûmî*: Nicholson, *Mesnevî*'nin Batı'da tam olarak tercüme metin ve şerhini ortaya koyan ve bu başarılı çalışması neticesinde tüm dünyada büyük saygı ve itibar gören bir araştırmacıdır. Yazarın bu çalışması 8 yılda tamamlanmış ve 3 cilt halinde basılmıştır. Mesnevî'nin birinci ve ikinci ciltleri 1926, üçüncü ve dördüncü ciltleri 1930 ve beşinci ve altıncı ciltleri de 1934 yılında tamamlanmıştır. Nicholson, Mesnevî'nin Farsça metnine tekabül eden bu üç ciltlik tercümesine ilâve olarak 1937 ve 1940 yıllarında 2 ciltlik *Mesnevî Şerhini* ve yine 3 cilt olarak yapmış olduğu tercümenin orijinal Farsça metinlerini karşılaştırarak basmıştır. Mesnevî beyitlerinin sistematik olarak numaralandırılması hususunda da bugün dahi tüm dünyaca en muteber iki kaynaktan biri sayılan bu çalışmasını tamamlayarak ilim dünyasının istifadesine sunmuştur.⁶³
5. M. G. Gupta, *Mawlana Rûmî's Masnawi*: Mesnevî'nin, tamamının künyesi ile İngilizce'ye tercümesidir. Ancak Gupta'nın çalışması Nicholson'un çevirisi gibi düzenli bir tercüme değildir. Her beytin izahını parantez içinde kısa yorum ve açıklamalar takip etmiştir. Ancak bu yorum ve şerhlerin bazen Hint Vedalarından mistik yorumlar olduğu gözlemlenmektedir. Gupta'nın çalışmasında göze çarpan bir diğer husus da Mesnevî'nin ilk dönem yazmalarını dikkate almış olan Nicholson'un çalışmasını görmekle birlikte bu ve benzeri çalışmaları pek fazla göz önüne almamış gibi görünmesidir. Nitekim onun çalışmasında Mevlânâ'ya âit olmayan binlerce beyit kullandığı da tespit edilmektedir. Meselâ, *Mesnevî*'nin Konya yazmasının birinci cildindeki beyit sayısı 4.007 iken Nicholson nüshasında aynı cildin beyit sayısı 4.003'tür. Fakat Gupta'nın tercümesinde bu cilde âit beyit sayısı 4.563'tür. Bu da yukarıdaki Hint ve İran nüshaları hakkındaki genel düşüncemizi haklı çıkarmaktadır.⁶⁴
6. Anne Maria Schimmel, *The Triumphal Sun: A Study of The Works of Jalâloddin Rûmî*: Uzun yıllar Türk üniversitelerinde dersler de veren Schimmel'in eserinde, Mesnevî'den ve Mevlânâ'nın diğer eserlerinden alınmış pek çok kısa pasaj ve hatta bazen tek satırlık şiir alıntıları vardır. Bu şiirler ise Mevlânâ'nın tabiat, günlük hayat, felsefe, din ve tasavvufi görüşlerini ortaya koymaktadır.⁶⁵
7. William Chittick, *The Sufi Path of Love: The Spiritual Teachings of Rûmî*: Mevlânâ'nın öğretilerinin, konularına göre tasnif edildiği bu çalışma,

63 Hacitahiroğlu, *Mesnevî-Mevlânâ*, s. 10; Safi Arpağuş, a.g.m., s. 781.

64 Safi Arpağuş, a.g.m., s. 783.

65 Safi Arpağuş, a.g.m., s. 784-785.

Mesnevî çalışmalarına önemli katkıda bulunmuştur. Bu kitap Mesnevî dışında *Divân-ı Kebîr*, *Fîhi Mâ-Fîh*, *Mecâlis-i Seb'a ve Mektûbât* gibi eserlerden de pasajlar içermektedir.

Chittick, Mevlânâ'nın şiirlerinin daha yaygın bir çevrede tanınmasına vesile olmuştur. Bu çalışma Mevlânâ irfanını anlamada önemli katkıları olmuş bir eser olarak kabul görmektedir. Chittick'in gerek bu eseri ve gerekse daha önce kaleme aldığı *The Sufi Doctrine of Rûmî: An Introduction*'da ortaya çıkan dikkate değer bir husus, Chittick'in iyi bir İbn-i Arabî uzmanı olması hususunun bu eserlerdeki anlayış ve sistematığe oldukça tesir ettiği'dir.⁶⁶

2.8. Almanca Tercüme

Georg Rosen, *Mesnevî*'nin birinci cildinden 644 beyti manzum olarak Almanca'ya çevirmiş ve bu çeviri, *Mesnevî öder Doppelverse des Scheich Mevlânâ Dschelâleddin Rûmî* adıyla Leibzig'de 1849 ve 1913'te basılmıştır. Ayrıca Hammer Purgstahl tarafından da, eserin Almanca bir çevirisi yapılmıştır (1851).⁶⁷

2.9. Fransızca Tercüme

1. Jacques de Wallanburg (1763-1806), İstanbul'da 6 yıl çalışarak 1792'de Mesnevî'nin tamamını, mükemmel bir şekilde nesir olarak Fransızcaya çevirmiş, fakat ne yazık ki eser yayına hazırlanırken 1799 tarihli Beyoğlu yangınında yanmış ve az bir kısmı kurtarılabilmştir.⁶⁸
2. Eva de Vitray Meyeritch-Djamchid Mortazavi, *La Quete de l'Absolu*, Editions du Rocher, 1990. Eser Mesnevî'nin tamamının Fransızcaya tercümesini içermektedir.

2.10. İspanyolca Tercüme

Oscar Zorilla-Maria Angeles Gonzales, *El Mathnavi de Jala ud-din Rumi otros textos*, Mexico, 1982. Bu çalışma bir Mesnevî seçkisi niteliğindedir.

2.11. İtalyanca Tercüme

İtalo Pizzi, *Storiadella poesia Persiana* (1894). Bu eser hem Mesnevî hem de *Divan-ı Kebir*'den seçilen şiirlerin İtalyancaya çevirisini içermektedir.

Yukarıdaki tercüme ve şerhlerin yanı sıra son zamanlarda Batı'da Mevlânâ ve eserleri, özellikle de *Mesnevî* üzerine çok ciddi çalışmalar yapılmaktadır.⁶⁹

66 Safi Arpaguş, a.g.m., s. 785.

67 Hacıtahiroğlu, *Mesnevî-Mevlânâ*, s. 11.

68 Aynı yerde.

69 Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Safi Arpaguş, "Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin Eserleri Üzerine Yapılan İngilizce Çalışmalar", *Tasavvuf*, 2005, sy. 14, s. 775-804.

3. Mesnevî'nin Türkçe Şerhleri

1. Muinüddîn b. Mustafa (ö. XV. yüzyıl), *Mesnevî-i Murâdiyye*: Muinî, Afyon-karahisar'da doğmuştur. Tahsilini âlim ve şâir Abdurrahîm-i Karahisarî'nin yanında tamamlamış ve onun müridi olmuştur. Onun Sultân II. Murâd Han adına yazdığı, Mesnevî'nin Türkçede bilinen ilk tercüme ve şerhi olan *Mesnevî-i Murâdiyye*'si 14404 beyitten meydana gelmiştir. Bu itibarla Muinî, Sultân II. Murâd devrinin ve XV. asrın önde gelen şâirleri arasında yer almaktadır.

H. 839/M. 1436'da yazılan *Mesnevî-i Murâdiyye*, Mesnevî'nin I. cildinden müntehâb 2 cilt halindeki tercüme/şerhidir.⁷⁰ Türk edebiyatındaki ilk *Mesnevî* tercüme/şerhidir. Dili Türkçedir. Manzumdur.

Muinî, eserinde önce metni vermiş, sonra da metnin tercüme ve şerhini yapmıştır. Eser tam bir tercüme özelliğinde değildir. Muinî kimi beyitlerde tercüme sınırlarını aşarak şerh boyutunda açıklamalarda bulunmuştur. Eserin mensur şerhlerden ayrılan en önemli özelliği özellikle şerh karakteri taşıyan beyitlerde âyet, hadis ve diğer kaynaklara pek fazla yer vermemiş olmasıdır.

2. Aydınlı Dede Ömer Rüşenî (ö. 1486-87), *Ney-nâme*: Halvetî tarikatının Rüşeniyye kolunun kurucusu olan Dede Ömer Rüşenî, Aydın ili Tire yakınlarında Güzelhisarlı'dır. Aydınlı olmasına nisbeten Rüşenî mahlasını kullanmıştır. İlim tahsili amacıyla önce Bursa'ya giden Rüşenî; bir müddet burada kalmış, daha sonra önce Karaman'da bulunan Halvetî şeyhi ağabeyi Alaaddin-i Halvetî'nin yanına gitmiş, daha sonra da ağabeyinin vasıtasıyla Bakü'de Pîr-i Sâni Seyyid Yahya Şirvanî'ye intisâb etmiş ve şeyhinin isteği doğrultusunda Gence, Karabağ, Berde'a ve Tebriz'de halkı irşad etmekle meşgul olmuştur. Şeyhinin vefatı üzerine onun yerine geçen Rüşenî, burada Halvetîliğin Rüşenî kolunu kurmuş ve halkı irşat etmeye devam etmiştir. 1486-1487 yılında vefat eden Rüşenî karısı Selçuk Hanım'ın kendisi için yaptırdığı zaviyenin haziresine defnedilmiştir.⁷¹

Dede Ömer Rüşenî'nin dinî-tasavvufî-ahlâkî nitelikli çok sayıdaki eseri arasında konumuzla ilgili olan *Ney-nâme*, Mesnevî'den ilham alınarak kaleme

70 *Mesnevî-i Murâdiyye*, Kemâl Yavuz (Muinî'nin çevirisinden haz.). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1982; Âmil Çelebioğlu, "Muhtelif Şerhlere Göre Mesnevî'nin İlk Beytiyle İlgili Düşünceler" (*Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, s. 525-545) adlı çalışmasında "Mesnevî'nin ilk beytiyle ilgili olarak istifade ettiğimiz veya gözden geçirdiğimiz tam, nâ-tamam veya müntehâb şeklindeki şerhler şunlardır" dedikten sonra Mesnevî şerhleri arasında ilk olarak Muinî'nin eserini zikretmiştir (s. 544).

71 Semra Tunç, "Dede Ömer Rüşenî", S. Ü. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1997, sy. 4, s. 237-249.

alınmıştır. 1082 beyitten meydana gelen eser, Mesnevî'de neyin ahvalinden bahseden beyitlerin çevirisi ile başlar. Daha sonra neyin ilâhî sırları terennüm edişi, mecazî ve tasavvufî mahiyette, uzun uzun anlatılır. Mesnevî vezni olan Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün asıl vezniyle yazılan eserde konu değişikliğine bağlı olarak Mefâ'ilün Mef'ilün Fâ'ilün vezninin kullanıldığı da görülür.

3. Ebu's-Su'ûd b. Sadullah b. Lütfullah b. İbrahim el Hüseyîni Kayserî (ö. XVI. yüzyıl), *Mesnevî Şerhi*.

Hayatı hakkında yeterli bir bilgi bulamadığımız Ebu's-Su'ûd b. Sadullah'ın H.985/M.1577-78'de tamamladığı *Mesnevî Şerhi* eserinden yola çıkarak XVI. yüzyılda yaşadığı ihtimalini ileri sürmek mümkündür. Yazar eserinde Mesnevî'nin birinci cildinin tam şerhini gerçekleştirmiştir. Mensur olarak kaleme alınmış olan eser, yazılışından iki-üç yıl sonra Muhammed b. Mahmud tarafından nesih hatla istinsah edilmiştir.⁷²

4. Bosnalı Sûdî Efendi (ö. 1595), *Mesnevî Şerhi: Sûdî-i Bosnavî, Bosna'ya bağlı Foça'da doğmuştur*. Hayatı hakkında yeterli bir bilgi bulunmamaktadır. Farsçayı Diyarbekir'de Muslihuddin Lârî'den öğrendiği, İstanbul'a döndükten sonra Mevlânâ'nın *Mesnevî'si*, Sadî'nin *Bostan ve Gülistan* ve Hâfız-ı Şirâzî *Divanı'nı* şerh etmiştir. Bunların yanı sıra İbni Hacıb'ın *Şa-fiye ve Kaftiyesi*ni, nahivden *Dav'i*'yi Türkçeye tercüme ettiği gibi *Hidâyetü'l-Hikmet* şerhi üzerine de bir haşiyesi bulunmaktadır. 1005/1596'da vefat ederek Aksaray'da Yusuf Paşa Camii avlusuna defnolunmuştur.

Sûdî şerhinin bugün için elimizde sadece 4. cildi bulunmaktadır. Bu eser İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, H. Cafer Ergin Kitaplığı K. 451 numarada kayıtlıdır. Sûdî'nin *Mesnevî'si* nin 4. cildinin şerhinde görüldüğü kadarıyla klasik şerh yöntemini esas aldığı dikkat çeker. Bu çerçevede önce Farsça metni vermiş, daha sonra da tercüme ve şerhi gerçekleştirmiştir. Başarılı bir şerh niteliği taşıyan eserde şârihin dinî-tasavvufî bilgisini gösteren âyet, hadis ve diğer kaynaklardan yaptığı iktibaslar dikkat çekici özelliktedir.

5. Nevî Yahyâ Efendi (Malkaralı) (ö. 1599), *Şerh-i Dü Beyt-i Mesnevî-i Şerîf: Halvetî şeyhi Pîr Ali'nin oğlu olan Nevî Yahyâ, 12 yaşında babasını kaybedince bir süre eğitimine ara vermiş, daha sonra İstanbul'a giderek aralarında şair Bâkî'nin de bulunduğu bir grup ile birlikte Karamanlı Ahmed ve Mehmed Efendilerden ders almıştır*. Eğitimini tamamladıktan sonra hocası Mehmed Efendi ile birlikte Edirne ve İstanbul'a gitmiştir. Çeşitli medreselerde müderrislik görevinde bulunan Nevî Yahyâ, III. Murad'ın şehzadelerinden Şehzâde Mustafa başta olmak üzere Bâyezid, Osman ve Abdullah'ın eğitimiyle görevlendirilmiştir. 24 Haziran 1599 tarihinde vefat eden Nevî Yahyâ Şeyh Vefa haziresinde defnedilmiştir.

Nev'î Yahya Efendi, *Şerh-i Dü Beyt-i Mesnevî-i Şerif* adlı eserinde Mesnevî'den aldığı iki beytin şerhini yapmıştır. Şerh klasik şerh yöntemine uygun niteliktedir. Beyitlerin şerhinde çeşitli kaynaklara yapılan iktibaslar, tasavvufi açıklamalar, Nev'î Yahyâ Efendi'nin dinî ve tasavvufi alandaki bilgi ve birikimini göstermesi açısından dikkate değerdir.

6. Şem'î Şem'ullah (H. 1011/M. 1602-1603): Doğum tarihi, yeri ve soyu hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Ancak iyi bir eğitimden geçtiği, önemli mevkilerdeki kişilerin yakınlarına dersler verdiği ve eserlerinin büyük bir kısmını, yardımcılarını gördüğü kişilere sunarak sarayın dikkatlerini çekmeyi başardığı, Şem'î'den bahseden Atayî'nin *Şakayık Zeyli* ve Kâtip Çelebi'nin *Keşfu'z-Zunûn* adlı eserlerinde kayıtlıdır.⁷³

III. Murad tarafından Mesnevî'yi şerhle görevlendirildiği, ilk 5 cildi III. Murad zamanında, son cildi ise III. Mehmed'in emri üzerine tamamlayarak III. Mehmed'e sunduğu kaynaklarda yer almaktadır. Şem'î şerhinde Mustafa Sürûrî'nin Farsça Mesnevî şerhinin çok kuvvetli etkisi görülür. Şem'î, Sürûrî şerhinde olduğu gibi önce beyitleri mısra mısra tercüme etmiş, daha sonra da âyet ve hadisler yardımıyla şerhi gerçekleştirmiştir. Şerhte dikkat çeken bir başka özellik, beyitlerde yer alan bazı kelimelerle ilgili gramer ve sözlük bilgilerini der-kenârda vermiş olmasıdır.

7. Mehmed İlmî Dede (ö. 1611), *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*: Bağdat'ta doğan Şâm Mevlvî-hânesi şeyhi Mehmed İlmî Dede tahsilini Bağdât'ta tamamladıktan sonra İstanbul'a gitmiş ve Fatih Câmîi'nde verdiği derslerle tanınmıştır. Daha sonra önce Mısır'a, oradan da Hacca giden İlmî Dede Hac dönüşü Şâm'da Bağdâtlı Rûhî, Derviş Samtî ve Derviş Ünsî gibi dönemin önde gelen şahsiyetleriyle tanışmıştır. Bağdat'ta vefat etmiştir. *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, Yûsuf-ı Sîne-çâk (ö. 1546)'ın *Mesnevî*'den seçtiği 366 beytin yer aldığı *Cezîre-i Mesnevî* adlı eserinin ilk şerhlerinden biridir.⁷⁴ İlmî Dede şerhine Mesnevî'nin ilk 18 beytinin şerhi ile başlamıştır. Bütün bir şerh boyunca önce şerhini yapacağı beyti vermiş, daha sonra

73 Kaynakların birçoğu Şem'î Şem'ullah'ı, Prizrenli Şem'î ile karıştırıp Şem'î'nin çoğu şerh olan eserlerini de Prizrenli Şem'î'ye ait gibi göstermişlerdir. Bu konuda bkz. İsmail Ünver, "Şem'î Şem'ullah" (*Türk Dili*, 1985, sy. 397, s. 39-43) adlı değerli makaleye bakılabilir.

74 Cezîre-i Mesnevî, XVI. yüzyılın ünlü Mevlvî şairlerinden Yenicevardarlı Sinanüddin Yûsuf-ı Sîne-çâk'ın (ö. 1546) Mevlânâ'nın Mesnevî'sinden anlam bakımından münasebet bulunan 366 beyti bir araya getirdiği eserin adıdır. Eser adını *Mesnevî*'nin "Eğer mana denizine susamışsan, *Cezîre-i Mesnevî* (Mesnevî adası)'den (o denize) bir ark aç", c. VI, b. 925) mealindeki beytinden almıştır. Eser yazıldığı tarihten itibaren Mevlvîler arasında çok beğenilmiş, ona çeşitli şerhler yazılmıştır. İlk Şâm Mevlvîhanesi Şeyhi Mehmed İlmî Dede tarafından gerçekleştirilen şerh daha sonraki dönemlerde Abdullah-ı Bosnavî ve İbrahim Cevrî tarafından manzum, Şeyh Gâlib ve Ali Derviş tarafından da mensur olarak şerh edilmiştir.

da söz konusu beytin tercümesini ve şerhini yapmıştır. Şerhte mutasavvıf kişiliğinin etkisiyle yer yer tasavvufi açıklamalarda da bulunmuştur.

8. Hacı İlyas-zâde Ömer (Sivashlı) (ö. 1625), *Mesnevî Şerhi*: Hayatı ve eserleri hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamayan şârihlerden biri olan Hacı İlyas-zâde'nin, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi fiş kataloğunda, Sivashlı olduğu ve 1625'te vefat ettiği bilgisi yer almaktadır.⁷⁵ Ancak iyi bir eğitimden geçtiği, Arapça ve Farsçayı iyi derecede bildiği eldeki Mesnevî şerhinden anlaşılmaktadır. Şemseddîn-i Sivasî ve özellikle şeyhi Abdulmecîd-i Sivasî'nin etkisinde kaldığı, Mesnevî şerhinde yer yer söz konusu şahısların şiirlerinden örnekler vermesinden ve onları saygıyla anmasından anlaşılmaktadır. Bilinen eseri Mesnevî şerhidir ve bu eser de İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi No.Ty.196'da kayıtlıdır.

Hacı İlyas-zâde Ömer, şerhine önce şerhini yapacağı beyti vererek başlamış, sonra beyitte yer alan bazı kelimelerin ayrıntılı bir şekilde gramer bilgilerini vermiştir. Daha sonra da başta âyet-i kerime ve hadis-i şerifler olmak üzere çok zengin ve değişik kaynaklara atıfta bulunarak şerhini gerçekleştirmiştir. Başvurduğu kaynaklar içinde şeyhi Abdulmecid-i Sivasî ve Şemseddin-i Sivasî'nin ayrı bir yeri olduğu anlaşılmaktadır.

9. İsmâîl-i Ankaravî (İsmâîl Rusûhî Dede) (ö. 1631-1632), *Şerh-i Mesnevî*: Mesnevî şârihi ve Mevlevî ileri gelenlerinden biri olan Ankaravî, şiirde Rusûhî mahlasını kullandığı ve aslında Ankaralı olduğu için Rusûhî ve Ankaravî adlarıyla da tanınmıştır.⁷⁶ Babası Bayramiyye tarikatına mensup Ahmed adında bir zattır. Bostân Çelebi'nin halifesidir. İlk tahsilini babasından almış ve Ankara medreselerinde okuduktan sonra, Bayramiyye tarikatına intisâb etmiştir. Gördüğü rüya üzerine, Mevlevîliğe meyletmış ve sülûku tamamladıktan sonra Konya'dan aldığı emir üzerine İskender Paşa'nın Galata'da Kulekapısı dibinde inşa ettirmiş olduğu Mevlevî-hâneyi Abdi Dede'den devralarak ölümüne kadar bu Mevlevî-hânenin şeyhliğinde bulunmuştur. 1632'de vefat eden Ankaravî, Mevlevî-hane haziresine defnedilmiştir.

75 Sivashlı Hacı İlyas-zâde Ömer, *Şerh-i Mesnevî-i Şerif*, H. 1047/M. 1625, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Ty. 196'da kayıtlı. Daha çok Abdu'l-mecîd-i Şirvânî, Şemse'd-dîn-i Sivasî ve Abdu'l-mecîd-i Sivasî gibi şahsiyetler hakkında bilgiler içeren Şeyh Lütfi Efendi tarafından yazılan ve Süleymaniye Kütüphanesi No. 4587'de kayıtlı olan *Hedyyetü'l-İhvân* adlı eserde Abdulmecîd-i Sivasî'nin müridi olduğunu düşündüğümüz Hacı İlyas-zâde hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.

76 İsmail-i Ankaravî'nin hayatı ve eserleri hakkında bkz. "Ankaravî İsmâ'il Rusûhî", *İnönü Ansiklopedisi*, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1949, c. III, s. 66; "Ankaravî İsmâ'il Rusûhî", *DİA*, 1991, c. III, s. 212-213; "İsmâ'il Dede, Ankaravî", *Türk Ansiklopedisi*, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1972, c. XX, s. 304; "Rusûhî İsmâ'il Ankaravî", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Devirler/İsimler/Eserler/Terimler*, İstanbul: Dergâh Yay., 1990, c. VII, s. 359-360.

İsmail Ankaravî, Mesnevî şerhini yazmadan önce bir ön hazırlık niteliğinde Mesnevî'de geçen âyet ve hadîsleri bir araya getirdiği *Câmiü'l-Âyât* ve yine Mesnevî'deki anlaşılması zor beyitleri şerh ettiği *Fâtihü'l-Ebyât* adlı iki risale yazmıştır. Mesnevî şerhi işte bu iki risalenin bir araya getirilerek genişletilmiş şeklidir. Eski harflerle h. 1252/1836'da Mısır'da, 7 cilt olarak da İstanbul'da Matba-i Âmire'de H. 1289/M. 1872'de basılmıştır.⁷⁷

Ankaravî şerhi, şerhler içinde gerçekten en dikkat çekici olanlardan biridir. Şerhini başta Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şerifler, tefsirler ve Mesnevî'nin kendisi olmak üzere çok zengin bir kaynakçaya temellendirerek gerçekleştirmesi, çoğu zaman tasavvufî içerik arz eden açıklamalara yönelmesi, hem kendi döneminde hem de daha sonraki dönemlerde etkisini devam ettirmesine vesile olmuştur.

Ankaravî, şerhine şerhini yapacağı beyti vererek başlamıştır. Sonra beyitte geçen "anahtar kelime" durumunda bulunan bazı kelime ve tamlamalardan neyin murat edildiğini açıklamaya çalışmıştır. Bunu yaparken de elden geldiğince düşüncelerini somutlaştıracak atıflara başvurmuştur.

10. Abdülmecîd-i Sivasî (ö. 1639), *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*: Abdülmecîd-i Sivasî, 1563'te Tokat'ın Zile ilçesinde doğmuştur. Sivasî 7 yaşında Kur'an-ı Kerim'i ezberlemiş, buluşa erince babasından Arapça ilimleri tahsil etmeye başlamıştır. Tasavvufî hayata yönelmeden önce zâhirî ilimleri tekâmül eden Sivasî, ileri yaşta tasavvufa yönelmiş ve amcası Şemseddîn-i Sivasî'nin terbiyesinde bâtnî ilimlerde ilerleyerek yüksek derece sahibi biri olmuştur. Abdülmecîd-i Sivasî, tekâmül-i tarikat ettikten sonra şeyhî Şemseddîn-i Sivasî kendisine icâzet-nâme vermiş ve bu icâzet-nâme ile Merzifon ve civarındaki şehir, kasaba ve göçerleri irşâd etmeye çalışmıştır. 1639 Ekim'inde İstanbul'da vefat eden Sivasî, Eyüp Nişancısı'nda Nişancı Câmiî civarında, kendisine ait evin bahçesinde defnedilmiştir.⁷⁸

Abdülmecîd-i Sivasî şerhinin diğer şerhlerden ayrılan özelliği; âyet, hadis ve kelâm-ı kibarlar ile Farsça şiirlerin anlamlarının metin içinde verilmiş olmasıdır. En az şerh kadar üzerinde durulması gereken dil ve üslûp ile ilgili ciddi özellikler taşımaktadır. Şârihin *Şerh-i Mesnevî* adlı bir başka eseri daha vardır ve Mesnevî'nin birinci cildinin ortalarına kadarki (1328. beyit) beyitlerin şerhini ihtiva etmektedir. *Şerh-i Mesnevî* ile *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî* arasında çok yakın benzerlikler bulunmaktadır.⁷⁹

⁷⁷ Hacıtahiroğlu, *Mesnevî-Mevlânâ*, s. 6.

⁷⁸ Cengiz Gündoğdu, *Bir Türk Mutasavvıfı: Abdülmecîd Sivasî*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 2000.

⁷⁹ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Cengiz Gündoğdu, "Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde "Manâ Dili" Mesnevî'nin Türkçeye Şerh Geleneği ve Bu Bağlamda Halvetî Şeyhi Abdülmecîd-i Sivasî'nin Mesnevî Üzerine Çalışmaları", *Tasavvuf*, Ocak-Haziran 2005, sy. 14, s. 121-157.

11. Hacı Pîrî (ö. 1640), *İntihâb-ı Şerh-i Mesnevî*: Kaynaklarda Hacı Pîrî (ö. 1640) ve Pîrî Paşa/Pîrî Muhammed Paşa (ö. 1573) olmak üzere Pîrî adında iki Mesnevî şârihinden bahsedilmektedir.⁸⁰ Milli Kütüphane kataloğundaki bilgiye göre Hacı Pîrî, XVI. yüzyılın ikinci yarısında doğmuş ve 1640'ta vefat etmiştir.⁸¹ İkinci bilgi ise Bursalı Mehmed Tahir'in *Osmanlı Müellifleri* adlı eserinde bulunmaktadır. Söz konusu eserdeki bilgilere göre Pîrî Paşa Kanûnî Sultân Süleymân devrinin önemli devlet adamlarından biridir ve dönemin değerli vezirlerinden ve Şeyh Cemâleddîn-i Aksarayî neslinden yüksek ahlâk sahibi bir zattır. Önemli görevlerde bulunmuş ve bunların hepsini başarıyla ifâ etmiştir.⁸² Hacı Pîrî, 1573'te vefat etmiştir

Hacı Pîrî şerhi, Mesnevî'den seçilmiş beyitlerin şerhini içermektedir. Şârih, diğer birçok şerhten farklı olarak şerhini üçerli ve dörderli beyitler halinde gerçekleştirmiştir. Şerhine, Kur'an-ı Kerim'den aldığı âyetlere atıfta bulunarak başlayan şârih, dinî-tasavvufî kaynakların yanı sıra büyük oranda Mesnevî'den aldığı beyitlerle düşüncelerine açıklık getirmeye çalışmıştır.

12. Abdullah-ı Bosnavî (ö. 1644), *Şerh-i Manzûme-i Cezîre-i Mesnevî*: Bosna'da doğan Bosnavî'nin asıl adı Abdullah Abdî'dir. Tahsiline Bosna'da başlayıp İstanbul'da tamamladıktan sonra Bursa'ya giden Bosnavî, burada Bursalı Hasan Kabaduz Efendi'ye intisap etmiş, bir müddet sonra Mısır'a, sonra da Hicaz'a gitmiştir. Hac dönüşünde Şâm'da Muhyiddîn-i Arabî'nin türbesi yanında inzivâyâ çekilen Bosnavî, günlerce ibâdetle meşgûl olduktan sonra, Konya'ya gelmiş ve vefâtına (1644) kadar da bu şehirde kalmıştır.⁸³

Bosnavî'nin *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî* adlı eseri, Yûsuf-ı Sîne-çâk'ın *Cezîre-i Mesnevî* adlı eserinin manzum Türkçe şerhidir. 8974 beyitten meydana gelen eser *Mesnevî* kalıbıyla, yani Fâilâtün Fâilâtün Fâilün vezniyle yazılmıştır.

Bosnavî, şerhinde bir kudsî hadis dışında hiçbir kaynağa atıfta bulunmamıştır. Eser, yukarıda bahsi geçen şerhlerden İlmî Dede'nin Mesnevî şerhinin nazma geçirilmiş hâlidir.

80 XVI. ve XVII. yüzyıl tezkirecilerinden Latifi (s. 276-277-278), Âşık Çelebî (289a), Sehî Bey (25a-26a) ve Kaf-zâde Faizî (46a) Karamanlı Pîrî Paşa adlı ve Remzî mahlaslı bir şairden bahsetmektedirler. Ancak söz konusu şairin eserlerine ait herhangi bir bilgidен bahsetmemektedirler. Bursalı Mehmet Tahir'in Pîrî Paşa'nın *Mesnevî Şerhi* ve *Şerh-i Tuhfe-i Şahidî* adlı eserleri olduğu bilgisini hangi kaynağa dayanarak verdiği belli değildir.

81 Milli Kütüphane SYSNO: 0504996: Hacı Pîrî, *İntihâb-ı Şerh-i Mesnevî*, Mf1994, A3299.

82 Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: Meral Yayınları, 1972. s. 295.

83 Mustafa Kara, "Abdullah Bosnavî", *DİA*, 1988, s. 87.

13. Pîr Mehmed Efendi (ö. XVII. yüyl), *Hazînetü'l-Ebrâr*.

Hazînetü'l-Ebrâr adlı eserinde verdiği bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla Pîr Mehmed Efendi, Balıkesir'de doğmuş; ancak ömrünün büyük bir kısmını İstanbul'da geçirmiştir. Kendisi aynı zamanda bir Mevlevî olup, Mevlevîliğin önde gelenlerinden biri olarak tanınmıştır. Bursalı Mehmet Tahir *Osmanlı Müellifleri* adlı eserinde faziletli ve ârif bir zat olarak tanımladığı Pîr Mehmed Efendi hakkında Hâfız Hüseyin Ayvansarayî'nin *Mecmua-yı Vefeyât* adlı eserinde ise Kırmastî'de doğduğu, adının Abdülkadir ve Bursa'da Eşrefzâde merhumun kızının oğlu Şeyh Mahdî Efendi'den hilâfet aldığını, *Mesnevî*'nin dördüncü cildini şerh ettiğini ve Üsküdar'da medfun olduğuna dair bilgiler verdiğini belirtir. Ancak Pîr Mehmed Efendi'nin *Hazînetü'l-Ebrâr* adlı eserinin sonunda verdiği "Pîr Muhammed Mevlevî eş-Şehir be-cân-ı âlem" şeklindeki kaydından adının Muhammed oldu ve Mevlevîliğe intisap ettiği konusunda şüphe yoktur.⁸⁴

Pîr Mehmed Efendi, *Hazînetü'l-Ebrâr* adlı *Mesnevî*'nin dördüncü cildinin şerhini içeren eserini 1617'de tamamlamıştır. Şerhinde yer yer Fenâî Sultan ile Üftade Hazretlerinin etkisi adında kaldığını belirtmiştir.

14. Sabûhî Ahmed Dede (ö.1647) *El-İhtiyârâtü Hazret-i Mesnevî-i Şerîf*.

Sabûhî Dede, aslen Tokathlı olup, İstanbul'da doğmuştur. İstanbul'da tahsile başlamış, Kasım Dede'nin sohbet ve hizmetinde bulunmuştur. Daha sonra Konya'da tahsiline devam etmiştir. Burada da Hamza Dede'nin hizmetine giren Sabûhî Dede onunla birlikte Şâm'a gitmiştir. İhtiyârât-ı Mesnevî isimli şerhini burada yazmıştır ki, bu eser daha sonra Şâm şeyhi olan İlmî Dede'nin Şerh-i Cezîre-i Mesnevîyye'sine naziredir ve çoğunlukla onun etkisinde kalmıştır. 1630'da Şâm'dan İstanbul'a gelip, Yenikapı Mevlevî-hânesi şeyhi olmuştur. Burada 18 yıl şeyhlik yaptıktan sonra 1647 sonlarında vefat etmiş ve Toganî Ahmed Dede'nin kabri yanına defnedilmiştir.⁸⁵

Sabûhî Ahmed Dede'nin mesnevî şerhi dışında Türkçe ve Farsça dîvânları bulunmaktadır. Kısaca *İhtiyârât* olarak da bilinen bu eserde şârih, Mesnevî'den seçtiği beyitlerin şerhini bir cilt halinde toplamış ve şerh etmiştir. Mevlevî geleneğinde önemli bir yere sahip olan Sabuhî Dede'nin bu şerhi XVII. yüzyılın önde gelen şerhlerinden biri olma özelliğini taşır. Bu şerhte dikkat çeken bir özellik, şerhi yapılacak olan beyitlerin mısralar hâlinde ele alınması ve daha sonra da genel bir açıklamaya tabi tutulmuş olmasıdır. Kur'an-ı Kerim, hadis-i şerif, tasavvufî ibareler, Mesnevî ve daha birçok eser şârihin atıfta bulunduğu kaynaklardandır.

84 Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: Meral Yayınları, 1975, c. I, s. 175.

85 Esrâr Dede, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevlevîyye*, İlhan Genç (haz.), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., 2000, s. 274-280; Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, c. II, s. 379-380.

15. Ağa-zâde Mehmed Efendi (ö. 1652-1653), *Mesnevî Şerhi*: Ağa-zâde, Gelibolu'da doğmuştur. Babası Hasan, Yeniçeri Ağalığından mütekâid olduğu için "Ağa-zâde'likle" şöhret bulmuştur. İyi bir eğitimden sonra Konya dergâhına giderek, Bostân Çelebi'nin dervişi olan Ağa-zâde, burada 1001 günlük çileyi ikmâl etmiş ve daha sonra Çelebi'nin sefer iznini alarak Haremeyn-i Muhteremeyn'i ziyaret etmiş, oradan Kudüs'e giderek Mescid-i Aksâ'da mutekif olmuştur. Bir süre İstanbul'da Beşiktaş Mevlevî-hânesi şeyhliği de yapan Ağa-zâde, daha sonra Gelibolu'ya gitmiş ve ömrünün kalan kısmını Gelibolu Mevlevî-hânesi'nde Mesnevî dersleri vererek ve hâl erbabını terbiye ederek geçirmiştir. Ağa-zâde 1652-1653 senesinde vefat etmiş ve kurucusu olduğu Mevlevî-hâne Tekkesi'ne defnedilmiştir.⁸⁶

Mesnevî şerhinin bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa, No. 619'da bulunan ve XVII. yüzyıl Mevlevîleri arasında önemli bir yere sahip olan Ağa-zâde Mehmed Dede, sadece Mesnevî'nin ilk 18 beytini şerh etmiş ve bu şerhi yaparken de çok büyük oranda, İsmâîl-i Ankaravî'nin *Şerh-i Mesnevî* adlı eserinden etkilenmiştir.

16. İbrahim Cevrî Efendi (ö. 1654), *Hall-i Tahkikat*: Asıl adı İbrahim olan Cevrî, İstanbul'da doğmuştur. Ailesi hakkında bilgi yoktur. Kaynaklarda iyi bir tahsil gördüğü, Ankaralı Rusûhî Dede'nin sohbetlerine ve Mevlevî tekkelerindeki semâlara devam ettiği, kendisine sanat olarak hattatlığı seçtiği kayıtlıdır. Hat sanatını Yenikapı Mevlevî-hânesi'nde ikâmet eden Abdî adlı bir Mevlevî hattattan öğrenen Cevrî, daha sonra Mevlevî tarikatine intisâb ederek, İsmâ'îl Rusûhî Dede ve Mesnevî şârihi Sarı Abdullah Efendi'lerin meclislerinde bulunmuştur. Cevrî, 1654 yılında İstanbul'da ölmüştür.⁸⁷

Hall-i Tahkikat, *Mesnevî*'nin manzum şerhlerinden biridir ve *Mesnevî*'den seçilen 56 beyte aynı vezinde beşer beyit hâlinde yapılan bir şerhten meydana gelmektedir. İlk 18 beyitten sonra şerhi yapılan beyitlerin ne amaçla seçildiklerine dair açıklayıcı bir bilgi bulunmamaktadır.

17. Sarı Abdullah Efendi (ö. 1661), *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*: Asıl adı Abdullah olup İstanbul'da doğmuştur. Babası Kuzey Afrika Müslümanlarından olup, sonradan İstanbul'a yerleşen Seyyid Muhammed'dir. Anne tarafından dedesinin kardeşi olan Sadrazam Halil Paşa onu küçük yaşında yanına alarak eğitimi ile ilgilenmiştir. Abdullah Efendi, medrese eğiti-

86 Necip Fazıl Duru, "Mevlevî Şeyhi Ağa-zâde Mehmed Dede ve Mesnevî'nin İlk On sekiz Beytinin Şerhi", *Tasavvuf*, Temmuz-Aralık 2003, sy. 11, s. 151-176; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c. II, s. 7.

87 Hüseyin Ayan, *Cevrî: Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yay.; 1981.

mini aldıktan sonra tasavvuf ile ilgilenmiş ve 15-16 yaşlarında Melâmiliğe girerek İdrîs-i Muhtefî'ye intisap etmiştir. Ayrıca büyük mutasavvıf, Azîz Mahmûd Hüdâî başta olmak üzere birçok tarikat büyüğünden ders almıştır. Halil Paşa'nın tezkireciliğini ve Reisü'l-Küttâblığını yaptıktan ve çeşitli devlet görevlerinde çalıştıktan sonra emekli olmuştur. Aynı zamanda iyi bir hattat ve yedi yeni zerrin türü lâle yetiştirmekle ünlü bir çiçekçidir.⁸⁸

Sarı Abdullah Efendi'nin *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî* adlı eseri, *Mesnevî*'nin birinci cildinin şerhidir ve 1870-1871'de İstanbul'da 5 cilt olarak basılmıştır. Mesnevî şerhinde çok geniş bir dinî-tasavvufî bilgi ve kültür birikiminin varlığı kendini gösterir. Ayrıca Arapça ve Farsça'ya olan hakimiyeti de dikkat çeken özelliklerinden biridir.

Hacı Pirî şerhinden izlerin görüldüğü eserde, Sarı Abdullah Efendi de şerhini üçerli veya dörderli beyitler hâlinde ele almış; ancak Hacı Pirî'den farklı olarak bir arada açıklamaya çalıştığı üçlü ve dörderli gruplardan oluşan beyitleri önce mısra mısra tercüme etmiş, daha sonra da söz konusu beyitleri toplu bir açıklama yoluna gitmiştir. Şerh sırasında âyetlerden çeşitli tefsirlere, hadis-i kudsîden hadislere, Mevlânâ'dan Mahmud-ı Şebüsterî'ye ve Cüneyd-i Bağdadî'den İbn-i Arabî'ye kadar çok geniş bir yelpazeye yayılan atıf kaynakları da dikkat çeken bir başka husustur.

18. Şifâî Dervîş (ö. 1660-1661), *Şerhü'l-Kitâbü'l-Mesnevî*: Esrâr Dede Tezkîresi'ndeki bilgilere göre Kastamonu'da doğan Şifâî Dervîş'in asıl adı Muhammed olup, Hasan Efendi'nin oğludur. Medine payesi, İzmir, Sultân Selîm Medresesi müderrisi, Bursa ve Eyüp kadılıklarında bulunmuştur. Bahâî Efendi'nin şeyhü'l-islâmlığında Şâm ve Mısır'da müderrislik yapmış, 1655-1656'da Anadolu kazaskeri ve buradan ayrıldıktan sonra Medine'ye giderken Konya'da Mevlevî, 1660-61'de de Mısır'da şeyh olmuştur. Şifâî Dervîş 68 yaşında Mısır'da ölmüş ve Mevlevî-hânesinde gömülmüştür.⁸⁹

Bilinen tek eseri Mesnevî'nin tamamının şerhi olan Şifâî Dervîş, şerhinde kendinden önceki şerhlerin etkisinde kalarak klasik şerh yöntemine uymuş; önce şerhini yapacağı Farsça beyti vermiş, daha sonra da tercüme ve çeşitli kaynaklardan yaptığı iktibaslarla şerhini gerçekleştirmiştir.

19. Adnî Receb Dede (ö. 1683), *Nahl-i Tecellî*: Adnî Receb Dede, Siroz'da doğmuş ve âlim bir kişinin oğludur. O civarda bulunan Mevlevî şeyhi Rama-

88 Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, c. I, s. 192-194; *Büyük Türk Klasikleri, Türk Dünyası*, İstanbul: Ötüken-Söğüt Yayınları, 1987, c. V, s. 385; *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Halûk İpekten vd. (haz.), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988, s. 378.

89 Esrâr Dede, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye*, s. 254-256.

zan Dede'ye intisab etmiş ve bir müddet adı geçen şeyhin hizmetinde bulunmuştur. Daha sonra Bağdat'a gitmiş, orada yapılan bir dergâhın şeyhi olmuş bir müddet irşad görevinde bulunduktan sonra tekrar memleketine dönmüştür. Bu arada XVII. yüzyılın önemli simalarından Neşâtî Dede ve Şeyh Mehmed Ağazâde ile sohbet etme imkânı bulmuştur. Kaynaklarda bir süre Konya'da inzivaya çekildiği konusunda da bilgiler mevcuttur.⁹⁰

Adnî, *Nahl-i Tecellî* adlı eserinde Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinde "aşk" kelimesinin geçtiği 333 beyti seçerek, her birini 5 Türkçe beyitle şerh etmiştir. Eserde önce şerh beyitleri, sonra *Mesnevî*'den alınan beyitler yer alır. Şerh beyitlerinin beşincisinde genellikle "Dinle Mevlânâ cenâbından ne der; Öyle remz etmemiş o sultân-ı bekâ; Bak ne buyrur *Mesnevî*'yi al ele; Böyle takrir eyler ol sultân-ı dîn, Al haber pîr-i büleld elkâbdan" gibi söyleyişler yer alır. Böylece sözlerinin dayanağının Mevlânâ ve *Mesnevî* olduğuna işaret etmek ister.⁹¹ Bu yönüyle de, *Nahl-i Tecellî*'ye şerhten çok bir tefsir gözüyle bakmak gerekir.

20. Ali Derviş (ö. XVII. yüzyıl), *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*: Doğum ve ölüm tarihleri hakkında herhangi bir bilgi bulunmayan Ali Derviş, Şeyh Hamdullah okulunun en ünlü hattatıdır ve Osmanlı hattatlarının pîri sayılan Şeyh Hamdullah'ın izleyicilerinden Halid-i Erzurumî'nin öğrencisidir. Gençliğinde Yeniçeri Ocağı'nda çavuşluk yapmışsa da, daha sonraları ocaktan ayrılmış ve yalnızca hattatlıkla uğraşmıştır. Hat tarihi ile ilgili kaynaklar 1716'da ölen öbür Derviş Ali (Ambarcı-zâde)'den ayırmak için ondan Büyük Derviş Ali olarak söz eder. Ayrıca Şeyh Hamdullah kadar usta bir hattat olduğundan "Şeyh-i Sâni" unvanıyla anılır. Hâfız Osman'a hocalık etmiş olan Derviş Ali, kırkı aşkın Kur'ân, sayısız en'am, dua kitabı, kıta ve murakka yazmıştır.⁹² Eserleri içinde Yûsuf-ı Sîne-çâk'ın *Cezîre-i Mesnevî* adlı eserinin şerhi de bulunmaktadır.

Ali Derviş Efendi'nin eserine şerhten ziyade bir intihal olarak bakmak gerekir. Çünkü XVI. yüzyılın önde gelen Mevlevî şair ve *Mesnevî* şârihlerinden biri olan Mehmed İlmî Dede'nin *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî* adlı eserinden intihal dercesinde alıntılar vardır ve söz konusu eserin basit bir kopyası olarak değerlendirilmek mümkündür. Bu nedenle şerh hakkında hem konu, hem de dil ve üslup açısından herhangi bir tespit ve değerlendirmede bulunmanın önemi olmasa gerek.

21. Mehmed el-Mevlevî (ö. XVII. yüzyıl), *Mesnevî-i Ma'nevî*.

Hakkında herhangi bir bilginin bulunamadığı Mehmed el-Mevlevî, kütüp-

90 Esrâr Dede, *a.g.e.*, s. 350-351.

91 Zehra Göre, "Adnî Receb Dede: Hayatı, Sanatı ve Eserleri", Doktora Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.

92 *Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, İstanbul: Ana Yayıncılık A.Ş. ve Encyclopaedia Britannica, Inc. İşbirliği Yay., 1993, c. I, s. 382.

hane kayıtlarındaki bilgilerden anlaşılacağı üzere Mevlevî'dir. Eseri *Mesnevî*'nin birinci cildinin mensur şerhini ihtiva etmektedir. Eserin yazılış tarihi hakkında bir kayıt da bulunmamaktadır. Ancak eserin 1691-1692 yıllarında Şeyh Ahmed el Tacir tarafından talik hatla istinsah edildiğine dair bir bilgi bulunmaktadır.⁹³

22. Ambarcı-zâde Derviş (Küçük Ali) (ö. 1715), *Esrârü'l-Ârifîn ve Sirâcü't-Tâlibîn*: Ambarcızâde Derviş, İstanbul'da doğmuştur. Hâfız Osman okuluna bağlı hattattır. Hayatı ile ilgili çok az bilgi vardır. Mevlevî tarikatinden olan babası ambarcılıkla uğraştığından oğlu Ali daha çok Ambarîzâde olarak tanınmıştır. Kaynakların Çelebioğlu (Alaca) Mescidi'nin imamı olduğunu bildirdikleri Ali, Aklam-ı Sitte'yi Ağakapılı İsmâ'îl b. Alî 'den öğrenmiştir. Hat tarihi ile ilgili kitaplarda Büyük Derviş Ali'den ayırmak için Küçük Derviş Ali, Derviş Aliyy-i Sâni, bazen de İmam Derviş Ali lâkabı ile anılmıştır. Günümüze kalan eserlerinin çoğu kıta ve murakka türündedir. *Esrârü'l-Ârifîn ve Sirâcü't-Tâlibîn* adlı Mesnevî şerhi en tanınmış eserleri arasındadır.⁹⁴

Yer yer Sürûrî ve Ankaravî şerhlerinin izleri görülen Ambarcızâde şerhi, bütün *Mesnevî* şerhleri içinde gerçekten dikkate alınması gereken şerhlerden biridir. Sürûrî, Sudî, Ankaravî, Sarı Abdullah Efendi ve İsmail-i Bursevî gibi tanınmış şârihlerin gölgesinde kalarak fazla tanınmayan şârihin eserinde izlediği yol, ortaya koyduğu açıklamalar ve bu açıklamaları desteklemek amacıyla yaptığı iktibaslar, yukarıda adları geçen şârihlerden çok da geride kalır nitelikte olmadığını göstermektedir. Şerhine Farsça beyitteki kelime edatların hem sözlük, hem de beyitteki anlamları üzerinde uzun uzun durarak başlayan şârih, daha sonra beyitte yer alan anahtar kelimelerden neyin murat edildiği üzerinde ayrıntılı bir şekilde durur. Bu arada başta âyet ve hadisler olmak üzere Mollâ Câmî'den Mevlânâ'ya, Ahmed-i Hemâdânî'den Şeyh Sadi'ye kadar çok sayıda şairin şiirlerinden iktibaslar yaparak şerhini gerçekleştirmiştir.

23. Tâlibî Hasan Efendi (ö. 1717-1718), *Yetimü'ş-Şürûh/ Şerh-i Mu'dalât-ı Mesnevî*.

Tâlibî Hasan Efendi, Rumeli'nde İştib adı kasabada doğmuş, daha sonra Selânik şeyhî Vecdî Dede'nin hizmetinde ve şeyhin vefatından sonra da onun yerinde görev yapmış, taassub sahiplerinin tezviretinden dolayı görevinden alınmıştır. Ancak tekrar görevine dönmüş ve önce Selanik daha sonra da Mısır Mevlevîhanelerine şeyh olmuştur. Yüz yaşına yakın bir zamanda H.1130/M.1717-1718'de vefat etmiştir.⁹⁵

93 Mehmed el-Mevlevî, *Mesnevî-i Ma'nevî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma başlıklar, Nr. 2780.

94 Aynı yerde.

95 İlhan Genç, *Esrâr Dede, Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevlevîyye*, Ankara: AKM Yay., 2000, s. 321-322.

Tâlibî Hasan Dede aynı zamanda şairdir ve şiirlerinde çağdaşı Vecdî etkisi dikkat çeker. *Şerh-i Mu'dalât-ı Mesnevî* adlı eseri Mesnevî'nin üçüncü cildinin şerhini içermektedir. Yazar eserinin mukaddemesinde 1691'de Selanik Mevlevîhanesi'ne tayin edildiği zaman Mevlevî kitaplığında Sürûrî ve Şem'î'nin Mesnevî şerhlerinin ve Ankaralı Rusûhî Dede'nin Mesnevî şerhinin üçüncü cildinin olmadığını görünce bu eseri yazdığını açıklar. Eserde Ankaravî şerhinin izlerin görmek mümkündür.

24. İsmâil-i Bursevî (Bursalı İsmâ'il Hakkı) (d. 1653-ö. 1725), *Rûhu'l-Mesnevî*: 1653'te bugünkü Bulgaristan'ın Aydos kasabasında doğmasına karşılık uzun süre Bursa'da yaşadığı ve orada vefat ettiği için "Bursevî" diye tanınan İsmail Hakkı, küçük yaştan itibaren tasavvufa merak sarmış ve bu çerçevede Edirne'de Abdalbaki Efendi'den, İstanbul'da ise Osmân Fazlı Efendi'den ders almıştır. Bursevî'nin tasavvufta ve diğer ilimlerdeki öğrenişleri bu devrede olmuştur. 1675'te halifelik alan ve Üsküp'e vaaz ve irşad için gönderilen Bursevî, 1681'de Köprülü'ye, oradan da 1682'de Usturumca'ya gitmiştir. 1685'te tekrar Edirne'ye gelmiş ve bu esnada Bursa halifesi Şeyh Sun'ullâh el-Amâsevî'nin vefatı üzerine, yerine Bursa halifesi tayin edilmiştir. Meşhur tefsir kitabı *Rûhu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*'ı burada kaleme almıştır. 20 Temmuz 1725'te Bursa'da vefat etmiştir.⁹⁶

Rûhu'l-Mesnevî, Mesnevî'nin birinci cildinin ilk 738 beytinin şerhini ihtiva etmektedir.⁹⁷ Şerhler içinde en ayrıntılı açıklamalara sahip şerhlerin başında gelir. Oldukça zengin bir atıf kaynağı ile dikkat çeken şerhte; başta âyet ve hadisler olmak üzere tefsirler, kendisine, Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sine ve başka şairlere ait şiirler söz konusu atıflar içinde yer alanlardandır.

Bursevî'nin özellikle Mesnevî'nin birinci beyti ve bu beyitteki "bişnev" kelimesinin ilk harfi olan "b" harfi ile ilgili olarak ortaya koyduğu birbirinden farklı tespit ve değerlendirmeler, şerhinin en dikkate değer yönlerinden biridir. Şerhine önce Farsça beyti vererek başlayan Bursevî, daha sonra, *Lügat-ı Hüsamî* ve *Lügat-ı Arabî* gibi değişik sözlükler yardımıyla beyitteki kelimelerin anlamlarını vermiş, en sonda da birbirinden farklı kaynaklardan iktibaslarla şerhi gerçekleştirmiştir. Bursevî şerhi tıpkı Ankaravî ve Sarı Abdullah şerhleri gibi tasavvufî açıklamalarla da dikkat çekmektedir.

25. Mekkî Efendi (XVII. yüzyıl), *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*.

Yûsuf-ı Sine-çâk'ın *Cezîre-i Mesnevî* adlı *Mesnevî*'den intihab 366 beyti ihtiva eden eserinin şerhidir. Şarih, III. Ahmed devrinde İstanbul'da yaşamıştır. Mekkî Efendi aynı zamanda bir Mevlevî şeyhidir. *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî* adlı eserini Sultan III. Ahmed'in emri ile yazmıştır.⁹⁸

96 İsmâ'il Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Mesnevî*, İsmail Güleç (haz.), İstanbul: İnsan Yay., 2004.

97 Aynı yerde.

98 Mekkî Efendi, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kütüphanesi, Osman Ergin Kitaplığı, Nr. 380

26. Şeyh Gâlib (ö. 1799), *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*: Asıl adı Mehmed olan Şeyh Gâlib, Mevlevî tarikatının önde gelenlerinden biri olup 1757 senesinde İstanbul'da doğmuştur. Gâlib, ilk derslerini babasından almış, daha sonra Süleymân Neşet Efendi'den Farsça öğrenmiştir. Arapçayı da öğrenip küçük yaşta tasavvufa yönelen Gâlib, bir müddet Dîvân-ı Hümayûn kalemünde çalışmıştır. 1784 senesinde bir müddet Konya'da Mevlânâ Der-gâhında kalmış, Seyyid Ebû Bekir Dede'ye talebe olup, Mevlevî yolunda yetişmek için büyük gayret göstermiştir. Seyyid Alî Nutkî Dede Efendi'den hilâfet alıp, Galata Mevlevî-hânesi'nde şeyh olarak vazîfelendirilmiş ve ömrünün sonuna kadar bu hizmeti yürütmüştür. 1799 senesinde İstanbul'da vefât eden Gâlib'in türbesi, Galata Mevlevî-hânesi'ndedir.

Şerh-i Cezîre-i Mesnevî'de klâsik şerh metoduna sadık kalan Şeyh Gâlib, Mesnevî beyitlerini verdikten sonra, söz konusu beyitlerdeki kelime ve tamlamaların anlamlarını vererek tercüme etmiş ve en sonda da beytin şerhini yapmıştır. Şerh sırasında başta âyet-i kerime ve hadis-i şerifler olmak üzere değişik kaynaklardan iktibaslar yapmıştır. Farsça bilmeyen sâliklere Mesnevî hakkında bilgi vermek, tasavvufun bazı inceliklerini anlatmak ve benimsetmek amacıyla kaleme alınan bu eser, yazarın geniş bilgi ve kültür seviyesi yanında, nesir sahasındaki kabiliyetini göstermesi bakımından da oldukça önemlidir.⁹⁹

27. Bağdâtlı Âsım (ö. XVIII. yüzyıl), *Mesnevî Şerhi*: Bağdât A'zamiye Medresesi müderrislerinden Seyyid Mehmed Efendi'ninin oğlu olan Âsım, Bağdât'ta doğmuştur. Babasından, onun vefatı üzerine Mehmed Kâsım-ı Şarzûfî'den ders alarak Mevlevî-hâne Câmîinde ders vermeye ve tercümanlık yapmaya başlamış, daha sonra oğlu ile İstanbul'a gelmiştir. Zayıf olan Türkçe şiirlerinin yanında Arapça ve Farsça şiirleri de bulunan Âsım, çeşitli şairlere nazireler yazmıştır. Büyük mutasavvıflara yazdığı methiyelerin yanında tarihleri ve kasideleri de vardır. Şiirlerinde görülen önemli özellik devri hakkında verdiği bilgilerdir.

Bağdâtlı Âsım'ın bilinen iki dîvânı vardır. Söz konusu yazma dîvânlardan birinin sonuna *Mesnevî*'nin "Mukaddime"si ile ilk 18 beytin şerhinin yer aldığı küçük bir risale eklemiştir. Bağdâtlı Âsım'ın *Mesnevî*'nin ilk 18 beytinin şerhi diğer şerhlerle kıyaslandığında oldukça kısadır ve İsmail-i Ankaravî şerhinin etkisinde kalmıştır. Diğer şerhlerde olduğu gibi bu şerhte de âyet ve hadisler başta olmak üzere değişik kaynaklardan iktibasların varlığı dikkat çekmektedir.

28. Erzurumlu Ahmed Naim (ö. XIX. yüzyıl), *Mesnevî Şerhi*: Erzurumlu olan Ahmed Naim'in ne zaman doğduğuna dair bir bilgi yoktur. Babasının vefatı üzerine ticarete başlamış ancak; malını çaldırması üzerine ticaretten vazgeçerek ilim öğrenmeye karar vermiştir. Bu amaçla önce Mısır'a git-

⁹⁹ Şeyh Gâlib, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, Turgut Karabey, Mehmet Vanlıoğlu ve Mehmet Atalay (haz.), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yay., 1996, s. 9.

miş, burada altı-yedi sene kalmış, yöre halkının kendisini istememesi üzerine önce Konya'ya daha sonra da İstanbul'a gelmiştir. Ankara mutasarrıfı Abdurrahman Paşa'nın divan kâtipliği görevinde de bulunan Ahmed Naim, bu arada adını vermediği bir Mevlevî dergâhında halkı irşad görevinde bulunmuştur. Erzurumlu Ahmed Naim XIX. yüzyılın başlarında vefat etmiştir.

Ahmed Naim'in bilinen tek eseri olan Mesnevî şerhi, Mesnevî'nin dördüncü defterinin şerhini içermektedir. Şârih kendisinden önce Derviş Ganem adında birinin ömrünün vefa etmemesinden dolayı Mesnevî'nin ancak ilk üç cildinin şerhini yapabildiğini, şerhi yarıda bırakmamak amacıyla dördüncü defterin şerhine başladığını belirtir.

Ahmed Naim, eserin başında, Cenab-ı Hakk'a dua ve tazarru ile Hz. Peygamber'e salât ve selâmı (hamdele ve salveleyi) müteakib eser hakkında malumat verir. Bu kısımda Mesnevî'yi över ve daha sonra da kendi hayatı hakkında bilgiler verir. Bundan sonra ise Mesnevî'nin şerhine geçer ve her beyti ayrı ayrı ele alarak (bazen iki-üç beyti bir arada şerh etmiştir), kelime kelime gramer bilgilerini de vererek tercüme ve şerh ederek Hz. Mevlânâ'nın muradını anlatmaya çalışır.¹⁰⁰

29. Muhammed Murâd Mollâ (ö. 1848), *Mesnevî Şerhi*: 1788 senesinde İstanbul'da doğan Murâd Mollâ'nın babası Şeyh Abdu'l-halîm el-Ahiskavî en-Nakşibendî'dir. Muhammed Murâd babası sayesinde devrin önde gelen âlimlerinden ders almış, zahirî ilimleri tahsil ederken tasavvufa da meyletmiş ve tasavvufa ilgili önemli eserleri okumuş, kendini yetiştirmiş ve uzun yıllar İstanbul Çarşamba'da kendi adına yaptırdığı Murâd Mollâ dergâhında irşad ve Mesnevî dersi vermekle meşgul olmuştur. Adı geçen dergâhın yanında Darü'l-Mesnevî yapılmasını sağlamıştır. 1847 senesinde vefat eden Murâd Mollâ'nın kabri, İstanbul'da Çarşamba semtinde tekkesi yanında kurduğu Dârü'l-Mesnevî bahçesindedir.¹⁰¹

Muhammed Murâd Mollâ'nın eseri Mesnevî'nin tamamının şerhini ihtiva etmektedir. Gölpınarlı'ya göre, gayet kısa ve veciz bir tarzda bir şerhtir.¹⁰² Murad Mollâ, şerhine önce Farsça metni, sonra beyitte geçen, özellikle anahtar kelime durumundaki kelimelerin anlamlarını vermiş en sonda da âyet, hadis ve mutasavvıfların (Niyazî Mısrî, Yazıcioğlu Ahmed, Şemseddin-i Sivasî gibi) şiir-

100 "Erzurumlu Ahmed Naim'in Mesnevî Şerhi", *Birinci Milli Türkoloji Kongresi* (İstanbul, 6-9 Şubat 1978), *Tebliğler*, İstanbul: Kervan Yayınları, 1980, s. 177-181.

101 Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, c. I, s. 159.

102 Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik* adlı eserinde Murâd Mollâ'nın şerhi hakkında şunları söylemektedir: "Şârih birinci cildin Dibâce'sinde 1839'da şerhe başladığını, altıncı cildin dibâcesinde de beşinci cildi 1261 rebü'lâhırının onsekizinci Cuma gecesi 1845'de bitirdiğini, son cildin şerhine rebü'lâhırının yirmialtıncı Pazar gecesi başladığını kaydetmişti." (s. 144-145).

lerinden iktibaslar yaparak şerhini gerçekleştirmiştir. Şerhlerin uzunluğu ve kısalığı genellikle beyitte geçen ve açıklanması gereken kelimelere bağlı olarak değişmektedir.

30. Es-Seyyid el-Hâc Muhammed Şükrî İbn Ahmed 'Atâ (ö. XIX. yüzyıl), *Müntehâbât-ı Mesnevî*: XVII. yüzyılın önde gelen ilim adamlarından İsmail-i Gelenbevi'nin damadı olan Muhammed Şükrî'nin hayatı hakkında herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. Yazar eserinin dibâcesinde Mesnevî'nin Farsça ve Türkçe birçok şerhi olduğuna işaret ederek, söz konusu şerhlerin ve şârihlerinin adlarını vermiş, sonra Bâyezid kütüphanesinde İbrahim Cevrî'nin yazma ve manzum mesnevî şerhi olan *Müntehâb-ı Mesnevî* adlı eserini gördüğünü bunun üzerine bir de mensur bir *Müntehâb-ı Mesnevî* yazarak hem ihvanlarının bundan faydalanmasını, hem de Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin duasına nail olmak istediğini belirtmiştir. Şârih, bu eserinde Mesnevî'den seçtiği 270 beytin şerhini yapmıştır. Muhammed Şükrî'nin Mesnevî şerhi dışında *Tuhfet-ul-Fevâid alâ Cevâhir-il-Akâid* adlı bir eseri daha vardır.¹⁰³

Şârih, şerhte önce şerhini yapacağı Farsça metni vermiş, daha sonra da "medûl-ı beyt, ma'nâ-yı beyt, mazmûn-ı beyt, me'âl-ı beyt, mefâd-ı beyt ve mefhûm-ı beyt" gibi ibarelerle şerhi gerçekleştirmiştir. Şerh sırasında âyet, hadis ve Arapça Farsça ibarelerden de faydalanmıştır.

31. Âbidin Paşa (d. 1843/ö. 1908), *Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerîf*: 24 Mart 1843'te Preveze'de doğan Âbidin Paşa, Prevezeli Ahmed Dino Beyin oğludur. İyi bir tahsil hayatından sonra, doğum yeri olan Preveze'de Mutasarrıf muavinliği ve Merkez Kaymakamlığı yapmıştır. Devletin çeşitli görevlerinde başarılı çalışmaları ile tanınan Abidin Paşa Sivas, Selanik ve Ankara gibi illerin valiliğini de yapmıştır. Ayrıca emir üzerine mebusların halk tarafından birinci ve ikinci dereceden seçimine dair yapılacak tüzüğün taslağını hazırlamış ve üç ay bu vazifede kaldıktan sonra, Mecidî nişanıyla Adana valiliğine tayin edilmiştir. Âbidin Paşa, 1894 senesinde Cezayir-i Bahrişefid (Akdeniz adaları) valiliklerine atanmış, Yemen işlerini ıslahla ilgili komisyonda görevli iken 1908 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Kabri, Fatih Camii bahçesinde dir.¹⁰⁴

Mesnevî-i Şerîf tercüme ve şerhi, Âbidin Paşa'nın en tanınmış eseri olup *Mesnevî*'nin birinci cildinin beş cilt halinde tercüme ve şerhini ihtiva etmektedir. Eserin iki baskısı bulunmaktadır. İlk baskısı Sivas'ta Vilâyet Matbaası (1886)'nda, ikinci baskısı ise İstanbul Mahmud Bey Matbaası'nda (1908)'de yaptırılmıştır.

103 *Müntehâb-ı Mesnevî*, İstanbul'da 1328'de Şems Matbasında bastırılmıştır ve bir nüshası Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi No. 4661'de bulunmaktadır.

104 İskender Pala, "Âbidin Paşa", *DİA*, İstanbul, 1988, c. I, s. 310.

Mesnevî'nin Türkçe şerhleri içinde şerhte izlediği yöntem itibariyle en dikkat çekici şerhi kaleme alan Abidin Paşa, örneğin birinci beytin şerhini yaparken (22.-48. sayfalar arası) yaratılış hakkında Batılı düşünürlerin (Aristo, Eflatun gibi) görüşlerine yer vermiş ve özellikle Aristo'nun yaratılış konusundaki görüşlerine cevap niteliğinde kendi düşüncelerini dile getirmiştir. Abidin Paşa, şerh esnasında önce Farsça beyti vermiş, sonra "Tercüme" diyerek beytin tercümesini "Şerh" diyerek de beytin şerhini gerçekleştirmiştir. Bu arada diğer şerhlerde olduğu gibi, şerh sırasında Kur'an-ı kerim ve hadis-i şerif başta olmak üzere birçok kaynaktan iktibas etmiştir.

32. Mehmed Esad Dede (ö. 13 Şaban 1913), *Şerh-i Mesnevî*: Aynı zamanda Mesnevî şârihlerinden Tâhirü'l-Mevlevî'nin hocası olan Mehmed Esad Dede XIX. yüzyıl sonları ile XX. yüzyıl başlarında yaşamış âlim bir kişidir. Ömrünün sonlarında Kasımpaşa Mevlevîhanesi Mesnevîhanlığı vazifesini yürüten Mehmed Esad Dede, Selanik'te doğmuştur. Onaltı yaşında iken Selanik muhasebe kaleminde görev alan Mehmed Esad Dede, daha sonra 23 yaşında İstanbul'a gelerek Fatih civarındaki Çayırılı medresesinde tedrisata başlamış Davutpaşa ve Mahmudiye Rüşdiye Mekteplerinde Farsça, Fatih Camii'nde ise Mesnevî dersleri vermiştir. Bu arada Yenikapı Mevlevîhanesi şeyhi Osman Selahaddin Dede'ye intisab ederek Mevlevîlik ile tanışmıştır. 1913 yılında vefat etmiştir.

Mehmed Esad Dede'nin defter hâlinde olan ve Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi, No.5792, 5793'daki kayıtlarda "Mesnevî'nin İlk 360 Beytinin Tercüme ve Şerhi" diye bir not düşülmüş evrakta sadece ilk iki beytin şerhi bulunmaktadır. Söz konusu şerhte klasik şerh metoduna uygun bir şerh gerçekleştirdiğini söylemek yerinde olur.

33. Ruzâeddîn Remzî er-Rifâî (XX. yüzyıl başları), *Lübb-i Mesnevî*: Ruzâeddîn Remzî er-Rifâî hakkında ne yazık ki bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak Lübb-i Mesnevî adlı şerhi 1911'de yayımlandığına göre 1800'lü yılların son çeyreği ile 1900'lü yılların başlarında yaşadığını söyleyebiliriz. Mesnevî'nin Mukaddime ve ilk 18 beytini içeren bu şerh, *Tasavvuf Dergisi* (1327/1911, sy. 27, 28, 29, 30, 31)'nde eski harflerle yayımlanmıştır.¹⁰⁵ Şerhte klasik şerh geleneği dışında farklı bir söylemin ve üslûbun bulunmadığını belirtmek gerekir.

34. Ahmed Avni Konuk (ö. 1938), *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*: 1868 İstanbul'da doğan Ahmed Avni konuk İbtidâî mektebini bitirdikten sonra Galata Rüşdiyesi'ne girmiş, buradan Darüşşafaka'ya geçmiştir. 10 yaşlarında iken önce babasını, sonra annesini kaybeden Konuk, Darüşşafaka'dan mezun olduktan sonra câmi derslerine devam ederek icâzet almıştır. Bu arada Mevlevî tarikatına inti-

105 Şener Demirel, "Ruzâe'd-dîn Remzî er-Rifâî'nin Tasavvuf Dergisi'ndeki Mesnevî Şerhi", *Tasavvuf*, Ocak-Haziran 2005, sy. 14, s. 591-630.

sâb ederek müşidi Mesnevî-hân Selanikli Mehmed Esad Dede'den (ö. 1913) Mesnevî okuyup icâzet almıştır. 1890 tarihinde posta memurluğuna tayin olmuş daha sonra da Mekteb-i Hukûk-i Şâhâne'ye girmiştir. Arapça, Farsça ve Fransızca'yı kendi imkânlarıyla öğrenen Konuk, Posta Umum Müdür Muaviniği ve Hukuk Müşavirliği vazifelerinde bulunup, Mayıs 1933'te emekliye ayrılmış, 20 Mart 1938'de de vefat etmiştir. Musîkî ile de yakından ilgilenen ve birçok makamda besteleri bulunan Ahmed Avni Konuk'un *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, *Mesnevî*'nin tamamının şerhidir. Eser Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi No.4740-4773 numarada kayıtlıdır. İlk 3 cildi yeni harflerle yayımlanmıştır.¹⁰⁶

35. Kenan Rifâî (ö. 1950), *Şerhli Mesnevî-i Şerif*: 1867 tarihinde Selanik'te dünyaya gelen Rifâî, İstanbul'da, Galatasaray Lisesi bitirdikten sonra Babîâli Hariciye Kalemünde vazife almış, Acem Mektebi'nde tabiat muallimliği yaparken bir yandan da Posta-Telgraf Nezareti'nde çalışmış ve daha sonra sırası ile Balıkesir İdâdîsi, Adana, Manastır, Üsküp, Trabzon Maarif Müdürlükleri yapmıştır. Bir ara Medîne-i Münevvere İdâdî-i Hamidi Müdürlüğü görevinde de bulunduktan sonra İstanbul'a dönmüş ve Erkek Muallim Mektebi Fransızca hocalığı, Tedkikat-i İlmiye Encümen Azalığı, Darüşşafaka Müdürlüğü ve Meclisi Maarif Azalığı görevlerinde bulunmuştur. Emekliliğinden sonra da onüç sene Fener Rum Lisesi'nde Türkçe hocalığı yapan Kenan Rifâî, 7 Temmuz 1950 Cuma günü vefat etmiştir.¹⁰⁷

Kenan Rifâî'nin Mesnevî şerhi, Mesnevî'nin birinci cildini ihtiva etmektedir ve Şerhli Mesnevî-i Şerif adıyla 1973 senesinde Ankara'da yayımlanmıştır.¹⁰⁸ Kenan Rifâî'nin *Mesnevî* şerhi kendinden önceki şerhlerle kıyaslandığı zaman şerh kurgusu açısından dikkat çekici bir farklılık arz eder: Daha önceki şerhlerde şerhi yapılacak beyitler çoğunlukla beyitler hâlinde, bir iki şerhte ise üçer ve dörder beyitler halinde şerhe tabi tutulmuştu. Kenan Rifâî ise özellikle ilk 18 beytin şerhini yaparken, beyitler halinde değil de ilk onsekiz beytin tamamını ele almış; önce tercümesini yapmış daha sonra da beyit numaralarını belirtmeden; ancak sırasıyla şerhini gerçekleştirmiştir. Şerhin geri kalanında normal şerh yolunu izlemiş, klasik şerh yöntemine bağlı kalmıştır.

36. Tâhirü'l-Mevlevî (Olgun) (d. 1877/ö. 1951), *Mesnevî Şerhi*: Tahirü'l-Mevlevî (Olgun), 1877 yılında İstanbul'da doğmuş, daha sonra Gülhane Askerî Rüştiyesinde Menşe-i Kütâb-ı Askeriyye'de okumuştur. Bu arada bir taraftan da Fatih Câmiî'nde Mesnevî derslerine devam ederek icazet-nâme almıştır. Çeşitli devlet görevlerinde bulunan Tahirü'l-Mevlevî, aynı zaman-

106 Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, c. I-II, A.Avni Konuk (çev. ve şerh), Selçuk Eraydın ve Mustafa Tahralı (c. I-II yay. haz.), İstanbul: Gelenek Yay., 2004.

107 <http://cemalnur.org/içerik.php?modul=Kenan>, 04.04.2005.

108 Kenan Rifâî, *Şerhli Mesnevî-i Şerif*, Ankara: Hülbe Yay., 1973.

da değişik okullarda da hocalık yapmıştır. 21.6.1951'de vefat eden yazarın çok sayıda basılı ve halen basılmamış durumda eseri vardır.¹⁰⁹

Tahirü'l-Mevlevî *Mesnevî*'nin ancak ilk 4 cildinin şerhini tamamlamıştır. Hatta 5. ciltten de bin kadar beyti içine alan bu şerh, tamamı 18 cilt olan şerhin ilk 14 cildini içermektedir. *Mesnevî*'nin geri kalan 5. ve 6. ciltler ise öğrencisi Şefik Can tarafından şerh edilmiş ve değişik tarihlerde birkaç kez basılmıştır.¹¹⁰ Tâhirü'l-Mevlevî'nin *Mesnevî* şerhi, klasik şerh yöntemine uygun bir şekilde kaleme alınmıştır. Önce şerhi yapılacak Farsça beyit, daha sonra tercüme ve en sonda da çeşitli kaynaklardan yapılan iktibaslarla şerh gerçekleştirilmiştir.

37. M. Muhlis Koner (ö. 1957), *Mesnevî'nin Özü*: 17 Mayıs 1886'da Konya'da doğan Muhlis Koner, Konya'nın çok değerli yazar ve fikir adamlarından biridir.¹¹¹ 1917-1918, 1921 ve 1946-1950'li yıllarda üç kez Konya Belediye Başkanlığı yapmış; *Babalık, Yeni Ses, Selçuk, Yeni Konya* ve *Yeni Meram* adlı gazeteleri çıkarmış ve çok sayıda kitap kaleme almıştır.

Muhlis Koner'in önemli uğraşı alanlarından birini de Mevlânâ ve eserleri oluşturmaktadır. 1950'de belediye başkanlığı görevinden ayrıldıktan sonra vefatına kadar bütün mesaisini *Mesnevî*'ye harcamış ve *Mesnevî'nin Özü* adlı eserini bu zaman diliminde hazırlamıştır. Yazarın ömrünün son yıllarında kaleme aldığı, ancak ölümünden sonra basılan bu eseri *Mesnevî*'nin 6 cildindeki bütün konuların özeti niteliğindedir.¹¹² Eser bu haliyle *Mesnevî*'nin 6 cildinin tam bir şerhi olmaktan çok, söz konusu 6 ciltten konu bütünlüğü dikkate alınarak yapılan bir seçki mahiyetindedir. Muhlis Koner, kendinden önceki şerhlerde izlenen şerh yöntemine uygun bir şekilde şerhini gerçekleştirmiştir: Önce şerhi yapılacak Farsça metin, sonra tercüme ve en sonda da değişik kaynaklardan yapılan iktibaslarla "İzahı" başlığı altında şerhi gerçekleştirmiştir.

109 Tahirü'l-Mevlevî hakkındaki bilgiler aşağıdaki kaynaklardan derlenmiştir: Tahirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, Kemal Edip Kürkcüoğlu (haz.), İstanbul, 1971; Tahir Olgun, *Matbuat Âlemindeki Hayatım ve İstiklâl Mahkemeleri*, Ahmet Atilla Şentürk (haz.), İstanbul: Nehir Yay., 1990; *Tahirü'l-Mevlevî: Hayatı ve Eserleri*, Ahmet Atilla Şentürk (haz.), İstanbul: Nehir Yayınları, 1991; Tahir Olgun, *Divan Edebiyatının Bazı Beyitlerinin İzahına Dair Edebî Mektuplar*, Cemal Kurnaz (haz.), Ankara: Akçağ Yay., 1995; Tahir Olgun, *Çilehâne Mektupları*, Cemal Kurnaz ve Gülgün Erişen (haz.), Ankara: Akçağ Yay., 1995.

110 Tahirü'l-Mevlevî, *Şerh-i Mesnevî*, İstanbul: Selâm Yay., İstanbul, 1963.

111 M. Muhlis Koner'den *Seçme Yazılar*, Mustafa Özcan (haz.), Konya: Konya Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yay., 2003.

112 M. Muhlis Koner, *Mesnevî'nin Özü*, Konya: Yenikapı Basımevi, 1961. Yazar, eserin önsözünde şu bilgileri vermektedir: "Sonra okuyuculara malumdur ki, *Mesnevî* hikâyeleri birbirinin içinde mündemiçtir. Bir hikâye bitmeden bir diğeri başlar ve başlayan hikâyenin neticesi birçok bahislerden sonra alınır. Onları da bir sıraya koydum. Bu şekliyle kitabım, *Mesnevî*'nin taîn özü hâline geldi."

38. Yaman Dede (Diyamandı Keçeoğlu) (1887-1963), *Mesnevî'nin İlk 18 Beytinin Şerhi*.

Güçlü bir şair ve aşk adamı olan Yaman Dede, 1888 tarihinde Kayseri Talas'ta doğdu. Babası mutaassıp bir Ortodoks ve bilgin bir kişi olan iplik ve pamuk tüccarı Bay Yuvan, annesi Sabrani Hanım'dır. Yaman Dede'nin ilk adı Diyamandı Keçeoğlu'dur.

Yaman Dede ilkokulu Ortodoks mektebinde okudu. İdadinin üçüncü sınıfında, Farsça dersinde Mevlana'nın şiirleri ile tanışan Yaman Dede, Mevlana'ya derin bir aşkla bağlanır. 1907 yılında İstanbul'a gider. İçindeki derin hislerle İstanbul'da Galata Mevlevihanesi'ne devam eder ve burada Ahmet Cellettin Efendi'nin mesnevi derslerinden ve Kayserili Ahmet Remzi (Akyürek) dedenin sohbetlerinden faydalanır.

1909'da İstanbul Hukuk Mektebi'ne giren Yaman Dede, 1913 yılında mezun olup Beyoğlu 1. Hukuk Mahkemesi'nde görev alır. 1932 yılında bu görevden istifa edip serbest avukatlığa başlar. İstanbul'un çeşitli liselerinde öğretmenlik yapan Yaman Dede 1942 yılında İslamiyet'i kabul eder ve Mehmet Kadir Keçeoğlu adını aldı. Şaire Yaman Dede adını Diyamandı'den çevirerek Ahmet Remzi Dede vermiştir.

Yaman Dede, 1947 yılında emekli öğretmen Hatice Hanımla evlenmiştir. Ölüncüye kadar her yıl Konya'ya gidip Mevlana'yı ziyaret eden Şeb-i Aruz günlerine katılan Yaman Dede'ye yakın dost ve arkadaşları, içinde taşıdığı manevi aşktan dolayı "Yaman Dede" demeyi uygun bulmuşlardır. Yaman Dede 3 Mayıs 1962'te vefat eder ve sKadıköy Osmanağa Camii'nden Çiçekçi Camii'nin hemen kapı karşısındaki Karacaahmet Mezarlığı'nın Eski Üsküdarlılar Mezarlığı'na defnedilir.

Yaman Dede'nin Mesnevî'nin ilk 18 beytini içeren şerhi kendisinden önceki ve sonraki şârihlerin şerhlerinden farklı bir özellik taşımaktadır. Mesnevî şârihleri içinde tek gayr-ı Müslim olması ve İslâmiyeti 59 yaşında kabul etmesi, dahası İslâmiyeti kabul etmesinde Mevlânâ'nın ve Mesnevî'nin oldukça etkili olması gibi nedenlerden dolayı Mesnevî şerhinde, şairliğinin de etkisiyle daha şairane bir dil ve üslup kullanmıştır.

39. İbrahim Aczi Kendi (1883-1965), *Mevlana Ruh-ı Mesnevî*.

Konya'nın yetiştirdiği önemli kültür adamlarından biri olan gazeteci, araştırmacı-yazar İbrahim Aczi Kendi 1883 yılında Konya'da doğmuş ilk ve orta öğrenimini Konya'da yüksek öğrenimini ise 1900 yılında Mülkiye mektebine girer; ancak Mithat Paşa taraftarı olduğu ithamıyla Konya'ya sürgün edilir. Bu sırada Konya'da sürgünde bulunan Ebu'z-ziya Tevfik ve Ziya Gökalp ile görüşmelerde bulunmuştur. İbrahim Aczi faaliyetleri ve fikirleri yüzünden şehirden uzak tutulması düşüncesiyle 1907 yılında Karaman Maliye Kâtipliğine getirilir

ve 1936 yılında 35 yıllık devlet hizmetinden sonra emekli olur.¹¹³

İbrahim Aczi 1965 yılında vefat edinceye kadar kendisini sanat ve kültür konularındaki araştırmalara adanmış, çok sayıda eseri kaleme alarak hem ülke hem de Konya kültür ve sanatına önemli hizmetlerde bulunmuştur.

Eserlerini bastıramamaktan şikâyet eden İbrahim Aczi'nin basılmış eserleri yanında basılmamış eserleri de bulunmaktadır. Yayımlanmış eserlerinden birkaçı şunlardır: *Mevlana ve Ruh-u Mesnevi*, *Mevlana Aşk ve Rubailer*, *Hikâyelerim*, *Âşıklar- Divan Şairleri*, *Divan-ı Şem-i Baba*, *Mevlana ve Vahdet Sırrı*, *Farsça Rubailerim*, *Türk Şairleri ve Âşıkları*.

Mevlânâ ve Ruh-u Mesnevi adlı eserinde önce Mevlânâ hakkında bilgi veren yazar daha sonra ilk 18 beytin de yer aldığı *Mesnevî*'nin baş taraflarının şerhini gerçekleştirmiştir. Şerhinde oldukça basit denilebilecek nitelikte açıklamalarda bulunan İbrahim Aczi Kendi, şerhi sırasında Âbidin Paşa ve Ahmet Avni Konuk'un şerhlerine de sık sık atıfta bulunmuş, söz konusu şerhler ve şârihleri hakkında yer yer afakî eleştirilerde bulunmuştur.¹¹⁴

40. Ahmed Ateş (ö. 1966), "Mesnevî'nin Onsekiz Beytinin Manası":

Arap, Fars ve Türk filolojileriyle meşgul olmuş son devir bilim adamlarından biri olan Ahmed Ateş, 1913 yılında Gaziantep'in Nizip kasabasında doğmuştur.¹¹⁵ Babasının görevi nedeniyle öğrenimini yurdun değişik yerlerinde yapmıştır. 1935'te İstanbul Yüksek Öğretmen Okulu'na giren Ateş, yüksek tahsilini Yüksek Öğretmen Okulu talebesi olarak İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde yapmıştır. Fakülteden mezun olunca o sırada Arap-Fars Filolojisi'nde hocalık yapan Prof. Dr. Helmut Ritter'in yanına asistan olmuş, bu tarihten sonra da bölümün öğretim ve ilmi araştırmalarına en yetkili şahsiyet olarak yön vermiştir. 1953'te profesör olan Ateş, gayri resmi bir müessese halinde kalmış bulunan Şarkiyat Enstitüsü'nü hukukî hüviyetine kavuşturmuştur. Ahmed Ateş, 20 Ekim 1966'da vefat etmiştir.

Yazar "Mesnevî'nin Onsekiz Beytinin Manası" adlı bu makalesinde Mesnevî'nin ilk 18 beytiyle ilgili olarak daha önceki şerhlerde dile getirilen görüşleri eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirmiş ve kendi görüşlerini dile getirmiştir.¹¹⁶ Klasik şerhlerden farklı olarak ilk 18 beytin ne demek istediğini, Mevlânâ'nın neyi anlatmak istediğini örneklerle ispatlamaya çalışmıştır.

41. Abdülbaki Gölpınarlı (ö. 1983), *Mesnevî Şerhi*: 12 Ocak 1900 yılında İstanbul'un Kadırga semtinde dünyaya gelen Abdülbaki Gölpınarlı, kültürlü

113 İbrahim Aczi Kendi hakkındaki bilgiler Mehmet Ali Uz'un *Konya Kültürüne Hizmet Edenler*, Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Yay., 2003, adlı çalışmasından alınmıştır.

114 İbrahim Aczi Kendi, *Mevlana ve Ruh-u Mesnevi*, Konya: Yeni Kitap Basımevi, 1953, c. I, 84 s.

115 M. Çetin Çetin, "Ahmed Ateş", *DİA*, İstanbul, 1997, c. IV, s. 55-57.

116 Ahmed Ateş, "Mesnevî'nin Onsekiz Beytinin Manası", 60. *Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul, 1953, s. 37-50.

bir aile çevresinde yetişmiş, küçük yaştan itibaren tasavvuf ve tarikat kültürü ile tanışmıştır. 1916'da babasının ölümü üzerine öğrenimine ara vermiş, dostlarından birinin davetine uyarak 1920'de Çorum'un Alaca ilçesinde başmuallim olmuştur. Bir yandan öğretmenlik yaparken, bir yandan da devam ettiği Edebiyat Fakültesi'nde yüksek tahsilini tamamlamıştır. Gölpınarlı, özellikle Yunus Emre, Mevlânâ ve Mevlevîlik araştırmalarında önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Kendisine gelene kadar Yunus Emre'nin güvenilirlikten uzak şiiirlerinin sağlam metinlerine ilk defa onun sabırlı çalışmaları ile kavuşulmuştur. Gölpınarlı'nın zengin ve işlek Türkçe'si, yaptığı bütün tercümeleeri asıllarına yakın bir zevkle okunur kılmıştır. Gölpınarlı 1982 yılında vefat etmiştir.

Abdulkaki Gölpınarlı'nın Mesnevî şerhi Mesnevî'nin en son ve tam şerhidir. Altı cilt olarak hazırlanmıştır. Mensurdur. Eser Millî Eğitim Bakanlığı Şark İslâm Klasikleri serisinde yayımlanmıştır.¹¹⁷ Gölpınarlı, şerhinde klasik şerh yöntemine ve yer yer kendinden önceki kimi şerhlere atıfta bulunmuş ise de şerh sırasında güncel bilgileri de şerhin içine katmıştır.

42. Selçuk Eraydın (ö. 1995) *Mesnevî'nin İlk 18 Beytinin Şerhi*: Son dönem tasavvuf tarihi ve edebiyatı ile ilgili ciddi çalışmalarda bulunan bilim adamlarındandır. 30 Kasım 1995'te trafik kazasında vefat etmiştir.

Şerh, yazarın, sahasının başucu niteliğindeki eseri *Tasavvuf ve Tarikatlar* adlı kitabının sonunda yer almaktadır.¹¹⁸ Selçuk Eraydın, çok kısa ve fazla ayrıntıya girmeden, herhangi bir kaynağa atıfta bulunmadan sade bir dil ile ilk 18 beyitle ilgili düşüncelerini dile getirmiştir.

Yukarıda haklarında bilgiler verilen tercüme ve şerhlerin dışında tespit edilebilen ve çoğunlukla bir iki beytin şerhini içeren veya belli bir amaç doğrultusunda yapılmış tercüme ve şerhler de bulunmaktadır. Söz konusu tercüme ve şerhler şunlardır:

1. Şabân-zâde Mehmed Efendi, *Muzhirü'l-İşkâl*: Mesnevî'de anlaşılması güç kelimelerin Türkçeye yapılan açıklamalı tercümesidir. Yer yer şerhler de yapılmıştır. Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, No. 2690'da kayıtlıdır.
2. Müstakim-zâde Süleymân Sadeddîn (ö. 1787), *Şerh-i Ba'z-ı Ebyât-ı Mesnevî*.¹¹⁹ Eserin varlığını Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri* adlı eserinde haber veriyorsa da bugün için eser hakkında bir bilginiz yoktur.

117 Abdulkaki Gölpınarlı, *Mesnevî ve Şerhi*, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1985, c. I.

118 Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., 1994, s. 495-500.

119 Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, c. I, s. 169

Sonuç

“Mesnevî'nin Türkçe Şerhleri Üzerine Bir Literatür Çalışması” adlı yazı sonunda, elde edilen bilgiler ışığında şu tespit ve değerlendirmeleri yapabiliriz:

1. Türk edebiyatındaki şerh geleneği içinde Mesnevî şerhlerinin ayrı bir yeri olduğu tartışma götürmez bir gerçektir. Yaklaşık 500 yıllık süreç içinde tespit edilebilen 30'dan fazla Türkçe şerhin varlığı çok gibi görülse de, hem Mevlânâ'nın şahsiyetine duyulan saygının göstergesi olarak hem de dünyaya mal olmuş bir eser olmasından dolayı, Mesnevî üzerinde daha fazla şerhin yapılması gerekirdi. Mesnevî'nin başta Türkçeden Urducaya, Farsçadan Almancaya kadar çok çeşitli dillerdeki tercüme ve şerhleri dikkate alındığında, gerçekten dünyaya mal olmuş bir eser olarak değerlendirilmesinin yerinde olduğu görülecektir. Ancak; zamanı geri almak mümkün olmadığına göre, bundan sonrası için daha ciddi düzeyde adımların atılması gerekmektedir. Özellikle günümüzde çeşitli sosyal disiplinlerin katkısıyla Mesnevî'nin bilimsel açıklamalarının yapılması artık kaçınılmaz bir hâl almıştır.
2. Çalışmaya konu olan hemen bütün şerhler İslâmî kültür dairesi içinde şerh edilmiş, sadece Âbidin Paşa şerhinin giriş kısmında yaratılış ile ilgili olarak Eflatun ve Aristo gibi Batılı düşünürlerin görüşlerine atıfta bulunulmuştur.
3. Çalışmaya konu olan Mesnevî şerhlerinin genellikle belli bir düzen etrafında gerçekleştiği görülmüştür. Şârihlerin büyük çoğunluğunun şerh düzenine uyduğu; ancak şerh düzeninin bazı bölümlerini (kelimelerin gramer özellikleri ve anlamları, kaynaklara atıfta bulunma ve dua gibi) yapmakta serbest davrandıkları tespit edilmiştir.
4. Şârihlerin neredeyse tamamı klasik şerh geleneğine sıkı sıkıya bağlı kalmışlardır. Yaklaşık 500 sene boyunca sürekli aynı çerçevede kalıp şerh yapmaya çalışmak, şârihlerin bir kısır döngü içinde sıkışıp kalmalarına, konuya farklı bakış açıları getirememelerine neden olmuştur. Dahası bu konuda kimi şairlerin hiçbir gayret içine girmedikleri, kendilerinden yüz, iki yüz sene önce yapılmış şerhleri neredeyse kopya ettikleri dahi görülmüştür (Ali Derviş şerhi gibi).
5. Şerhler gerçekleştirilirken, ortaya konulan görüşlerin desteklenmesi amacıyla başta dinî, tasavvufî ve edebî alanlarda olmak üzere değişik alanlardan eserlere atıfta bulunulduğu tespit edilmiştir. Hemen bütün şerhlerde birinci derecede kaynak Kur'ân-ı Kerîm'dir. Kur'ân-ı Kerîm'in yanı sıra hadisler, tefsirler ve özellikle çok geniş yelpazeye yayılan çok sayıda şâire ait şiirler ilk akla gelen kaynaklardır. Şârihlerin büyük bir çoğunluğu âyetleri sûre adı ve âyet numarasını vermeden kullanmışlardır. Ancak Âbidin Paşa'dan itibaren Ahmed Avni Konuk, Tahirü'l-Mevlevî gi-

bi şârihlerin sûre adı ve âyet numarasını verdikleri görülmüştür. Şârihlerin âyetlerden sonra atıfta buldukları bir diğer dinî kaynak olan hadislerin birçoğu sahih değildir. "Ölmeden önce ölünüz", "ben bir gizli hazine idim", "Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanınız" gibi hadîsler, şârihler tarafından ya hadîs-i kudîsî ya da hadîs-i şerîf olarak, çok genel ifadelerle kullanılmışlardır.

6. Dinî-tasavvufî kaynaklardan sonra şârihlerin en çok atıfta buldukları alan edebî eserlerdir. Edebî eserler içinde de birinci derecede kaynak Mesnevî'dir. Şerhlerin büyük bir çoğunluğunda Mesnevî'den yapılan alıntılarla şerhin gerçekleştirilmeye çalışıldığı görülmüştür.
7. Şerhlerin dil ve üslupları hakkında bilgi verilmesi başlı başına bir çalışmayı gerektirdiği için bu konuda herhangi bir tespit ve değerlendirmede bulunulmamıştır. Ancak yine de, dil ve üslupları açısından en sanatkârane üslûbun Abdullah Efendi şerhinde kullanıldığı rahatlıkla söylenebilir. Bunun yanı sıra Ankaravî, Sivasî, Bursevî ve Ambarcı-zâde şerhlerinde de süslü nesrin güzel örneklerini görmek mümkündür, diyebiliriz.
8. Mesnevî'nin tamamını içeren şerhler yanında, sadece birinci ya da dördüncü cildin şerhini, Mesnevî'nin tamamından ya da birinci ciltten intihâb/seçkinin şerhini, ilk 18 beytin şerhini ve Mesnevî'den bazı hikâyelerin şerhini içeren şerhlerin gerçekleştirildiği görülmüştür.

On the Turkish Commentaries of Mavlana's Mesnevî

Şener DEMİREL

Abstract

The Mesnevî, Mavlana's famous work identified with his name, has afforded the senses and thoughts, of that Mavlana desired to express, to be shared by millions of people by being translated into and written commentaries in many languages within centuries. The Turkish language is surely coming at the head of the said languages. We see the last example of commentary process, of which we see the first commentary at the work named Muini's Mesnevî-i Muradiye in the XVth century, at the commentary of Selçuk Eraydın, who has died on recent date, and that although contains just the first 18 verses. As we could determine, there have been written 35 Turkish commentaries within the nearly six centuries. It is an attention-attracting matter that the most of these commentaries were realized in the pre-republican period, however, both the pre-republican and post-republican period commentaries are not different from each other as their methods and contents.

In this study, a literature study will be done on 35 Turkish commentaries of Mesnevî, which could be determined. In this context, at first we will provide information on the

terminology of mesnevî and Mavlana's Mesnevî. Then the translations and commentaries ahead in Turkish and in other languages will be briefly introduced and finally a little more detailed information involving the 35 Turkish commentaries, commentators and their works, will be presented.

Key Words: Mavlana, Mesnevî, Commentaries, Şerh, Abdülkadir Gölpinarlı, Tâhirü'l-Mevlevî, A. Avni Konuk.

Mevlânâ'nın Mesnevî'si ve Türkçe Şerhleri

Şener DEMİREL

Özet

Mevlânâ'nın adıyla özdeşleşmiş ünlü eseri *Mesnevî*, yüzyıllar içinde birçok dile tercüme ve şerh edilerek, Mevlânâ'nın dile getirmek istediği duygu ve düşüncelerin milyonlarca insan tarafından paylaşılmasına vesile olunmuştur. Söz konusu dillerin başında hiç kuşkusuz Türkçe gelmektedir. İlk şerh örneğini XV. yüzyılda Muini'nin *Mesnevî-i Muradiye* adlı eseriyle gördüğümüz şerh sürecinin son örneğini, yakın tarihte vefat eden ve şerhi sadece ilk 18 beyti içerse de Selçuk Eraydın'ın yaptığı şerhte görmekteyiz. Tespit edebildiğimiz kadarıyla yaklaşık altı yüzyıllık süreç içinde 35 Türkçe şerh yapılmıştır. Bu şerhlerin büyük bir çoğunluğunun Cumhuriyet öncesi dönemde gerçekleştirildiği, hem Cumhuriyet öncesi, hem de sonrası dönemdeki şerhlerin yöntem ve içerik açısından birbirlerinden farklı olmadıkları dikkat çeken bir husustur.

Bu çalışmada Mesnevî'nin tespit edilebilen 35 Türkçe şerhi üzerine bir literatür çalışması yapılacaktır. Bu çerçevede önce mesnevi terimi ve Mevlânâ'nın Mesnevî'si hakkında bilgi verilecek, sonra başta Türkçe olmak üzere diğer dillerdeki tercüme ve şerhler kısa bir şekilde ve en sonda da 35 Türkçe şerh şârih ve eserlerini de kapsayacak şekilde biraz daha ayrıntılı olarak tanıtılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mevlânâ, *Mesnevî*, Şerh, Abdülkadir Gölpinarlı, Tâhirü'l-Mevlevî, A. Avni Konuk.